

Η μακροοικονομική ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας

Τάσος Αναστασάτος
SENIOR ECONOMIST, EUROBANK

Γκίκας Χαρδούβελης
ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΠΕΙΡΑΙΩΣ
CHIEF ECONOMIST, EUROBANK

Περίληψη

Στη μελέτη περιγράφεται η διαχρονική εξέλιξη της ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας και η επίπλωσή της στο ισοζύγιο τρεχουσών συναλλαγών. Αναλύονται οι αιτίες της απώλειας ανταγωνιστικότητας την περίοδο 1994-2009, εξετάζεται ο βαθμός και το εύρος ανάκτησής της τη μετέπειτα περίοδο 2010-2013 μέσω των Προγραμμάτων Προσαρμογής, που η χώρα υπέγραψε με την Τρόικα: ΕΕ, ΕΚΤ, ΔΝΤ και εκτιμώνται οι μελλοντικές προοπτικές της. Η ανταγωνιστικότητα έχει αποκατασταθεί μερικώς, μόνον ως προς τις τιμές, και με λανθασμένο τρόπο, μέσω δημιουργίας ύφεσης. Η πλήρης αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας είναι αναγκαία συνθήκη για τη διατηρήσιμη επίτευξη του δυναμικού ρυθμού ανάπτυξης της οικονομίας, όμως προϋποθέτει την άμεση υλοποίηση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων, οι οποίες θα βελτιώσουν την παραγωγικότητα της οικονομίας και το τεχνολογικό περιεχόμενο των εξαγωγών, και θα επιβληθούν τη μετατόπιση πόρων προς τους εξωστρεφείς τομείς.

1. Εισαγωγή

Το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας αποτελεί ίσως τη βασικότερη υπολανθάνουσα αιτία της ελληνικής κρίσης. Υπήρξε η κύρια αιτία της αποτυχίας ενός υποδείγματος οικονομικής μεγέθυνσης, βασισμένου στη διόγκωση της εσωτερικής ζήτησης, τόσο του δημόσιου, όσο και του ιδιωτικού τομέα της οικονομίας, αμφότερων χρηματοδοτούμενων από τον εξωτερικό δανεισμό. Συγχρόνως, σε μία σχέση διαρκούς αλληλοτροφοδότησης, το αποτυχημένο υπόδειγμα μεγέθυνσης επιδείωνε περαιτέρω την ανταγωνιστικότητα της οικονομίας, καθόσον η υπερβάλλουσα ζήτηση οδηγούσε σε ένα σπирάλ συνεχών αυξήσεων μισθών και τιμών.

Το έλλειμμα ανταγωνιστικότητας αντικατοπτριζόταν σε πολλές οικονομικές μεταβλητές, μία από τις οποίες ήταν τα τεράστια εξωτερικά ελλείμματα, η συσσώρευση των οποίων δημιούργησε μεγάλο εξωτερικό χρέος. Η κατάληξη αυτής της διαδικασίας, που στηρίχτηκε στον δανεισμό, ήταν η απώλεια πρόσβασης της χώρας στις διεθνείς αγορές για τη χρηματοδότηση Δημοσίου και ιδιωτών στις αρχές του 2010 και η προσφυγή στη χρηματοδοτική στήριξη των επίσημων πιστωτών, ΕΕ, ΕΚΤ και ΔΝΤ. Κατά συνέπεια, το Πρόγραμμα Προσαρμογής το οποίο συνολογήθηκε και είχε ως κύριο στόχο τη δημοσιονομική εξυγίανση, έθεσε την αποκατάσταση της ανταγωνιστικότητας ως δεύτερο πυλώνα παρόμοιας προτεραιότητας. Στη συνέχεια, το 2012, με το δεύτερο Πρόγραμμα, η ανταγωνιστικότητα απέκτησε υψηλότερη προτεραιότητα,¹ αφού σταδιακά άρχισε να γίνεται ευρέως αποδεκτό ότι η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας, με βιώσιμο τρόπο, αποτελεί την κορυφαία πρόθεση για την επιστροφή σε υγιείς ρυθμούς οικονομικής μεγέθυνσης και επομένως είναι αναγκαία για τη μείωση του λόγου του δημόσιου και του εξωτερικού χρέους προς το ΑΕΠ.

Ανταγωνιστικότητα, με τον ευρύτερο δυνατό ορισμό, είναι το σύνολο των παραμέτρων οι οποίες επηρεάζουν τη δυνατότητα μιας οικονομίας να εξάγει αγαθά και υπηρεσίες μεγαλύτερης προστιθέμενης αξίας από όσα εισάγει, και επομένως να αυξάνει το προϊόν της χωρίς να συσσωρεύει μη βιώσιμα εξωτερικά ελλείμματα.² Ο ορισμός ο οποίος υιοθετήθηκε από τους επίσημους δανειστές, όμως, δεν ήταν τόσο διασταλτικός. Η έμφαση δόθηκε στη μέτρηση της ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές, ήτοι το επίπεδο της πραγματικής ισοτιμίας βασισμένης, είτε στο Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας (ΜΚΕ), είτε στον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ). Ως αποτέλεσμα, μπήκαν σε δεύτερη μοίρα οι παράγοντες της ανταγωνιστικότητας ποιότητας, καθώς και τα δομικά και διαρθρωτικά χαρακτηριστικά της ελληνικής οικονομίας, πολλά από τα οποία επηρεάζουν βλαπτικά την ικανότητά της να παράγει ανταγωνιστικά. Αρκετά από τα ποιοτικά χαρακτηριστικά δεν περιελήφθησαν στα ορόσημα του Προγράμματος και η υστέρησή τους μόνον έμμεσα επιχειρήθηκε να αντιμετωπιστεί από τη συνολική ατζέντα των μεταρρυθμίσεων, αρκετές εκ των οποίων σιωπηρώς μετατέθηκαν χρονικά. Όμως, αυτά ακριβώς τα ποιοτικά χαρακτηριστικά είναι και τα κρίσιμότερα για την ανταγωνιστικότητα και την επίτευξη υγιών ρυθμών ανάπτυξης μακροπρόθεσμα.

Η παρούσα μελέτη επιχειρεί μία επισκόπηση των εξελίξεων στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας, την απώλειά της κατά τα πρώτα έτη της ΟΝΕ, τη διόρθωση η οποία επιτεύχθηκε από της εφαρμογής του Προγράμματος Προσαρμογής, καθώς και των μελλοντικών προοπτικών της. Στο επόμενο εδάφιο 2 περιγράφονται τα ποιοτικά χαρακτηριστικά της απώλειας ανταγωνιστικότητας κατά τα προηγούμενα έτη και μέχρι και το 2009, καθώς και της συνεπαγόμενης επιδείνωσης στο Ισοζύγιο Τρεχουσών Συναλλαγών (ΙΤΣ). Εξηγείται ότι η σχετική διαδικασία δεν εκκίνησε το 2002 αλλά το 1994, με την απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και την εφαρμογή της «πολιτικής της σκληρής δραχμής» για την επίτευξη του στόχου εισόδου στην ΟΝΕ. Προσφέρονται θεωρητικές εξηγήσεις και αξιολογείται η συνάφειά τους με την ελληνική περίπτωση. Στη συνέχεια, στο εδάφιο 3 επισκοπείται η βελτίωση η οποία επιτεύχθηκε από το 2010 έως το τέλος του 2013. Αναδεικνύεται ότι, ενώ η ανταγωνιστικότητα ως προς τις τιμές αποκαταστάθηκε σε μεγάλο βαθμό, αυτό επιτεύχθηκε κυρίως μέσω του υφεσιακού καναλιού. Η βελτίωση της ανταγωνιστικότητας ποιότητας και η γενικότερη μεταρρύθμιση

¹ 16ο IMF (2012).

² Σε αντίστιξη, ως παραγωγικότητα ορίζεται το οικονομικό προϊόν ανά μονάδα παραγωγικού συντελεστή (κεφαλαίου ή εργασίας).

του αναπτυξιακού προτύπου της ελληνικής οικονομίας προς την κατεύθυνση της ενίσχυσης των εξωστρεφών τομέων καθυστερεί. Στο εδάφιο 4 εξετάζονται οι προοπτικές οι οποίες διανοίγονται για τα επόμενα χρόνια, με την προϋπόθεση της ταχείας ολοκλήρωσης των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων. Τέλος, στο εδάφιο 5 συγκεφαλαιώνονται τα κύρια συμπεράσματα και διατυπώνονται συγκεκριμένες προτάσεις πολιτικής.

2. Η απώλεια ανταγωνιστικότητας έως το 2009

Στο παρόν εδάφιο περιγράφεται η διαδικασία της απώλειας ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας κατά τα έτη 1994-2009 και το πώς τα χαρακτηριστικά αυτής της διαδικασίας συνδέονται με τις εξαγωγικές επιδόσεις, την επιδείνωση του ΙΤΣ και της καθαρής επενδυτικής θέσης της χώρας. Γίνεται η διάκριση μεταξύ ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές και ως προς την ποιότητα και προσεγγίζεται το μέγεθος της σχετικής απώλειας. Οι θεωρητικές εξηγήσεις τις οποίες προσφέρει η βιβλιογραφία συγκρίνονται με τα χαρακτηριστικά της ελληνικής περίπτωσης.

2.1 Η απώλεια ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές και η επιδείνωση του ΙΤΣ μεταξύ 1994-2009, σχέση με το πρότυπο ανάπτυξης

Ο διακηρυγμένος στόχος του Προγράμματος Προσαρμογής ήταν να ανακτήσει τις απώλειες ανταγωνιστικότητας οι οποίες σωρεύτηκαν μετά την εισαγωγή του ευρώ.³ Επομένως, η ανάλυση συζητά τις μεταβολές οι οποίες συνέβησαν στα μεγέθη της οικονομίας την περίοδο μεταξύ 2001-2009, αναδεικνύοντας όμως ότι αυτές οι μεταβολές έχουν τις απαρχές τους σε προηγούμενες εξελίξεις. Ένα κεντρικό χαρακτηριστικό της ελληνικής οικονομίας στα χρόνια της ταχείας ανάπτυξης που ακολούθησε την εισαγωγή του ευρώ ήταν η συσσώρευση τεράστιων εξωτερικών ελλειμμάτων, με αποκορύφωμα το 2008, ακριβώς πριν το ξέσπασμα της κρίσης, όταν το έλλειμμα στο ΙΤΣ έφτασε στο 14,9% του ΑΕΠ (Διάγραμμα 1).

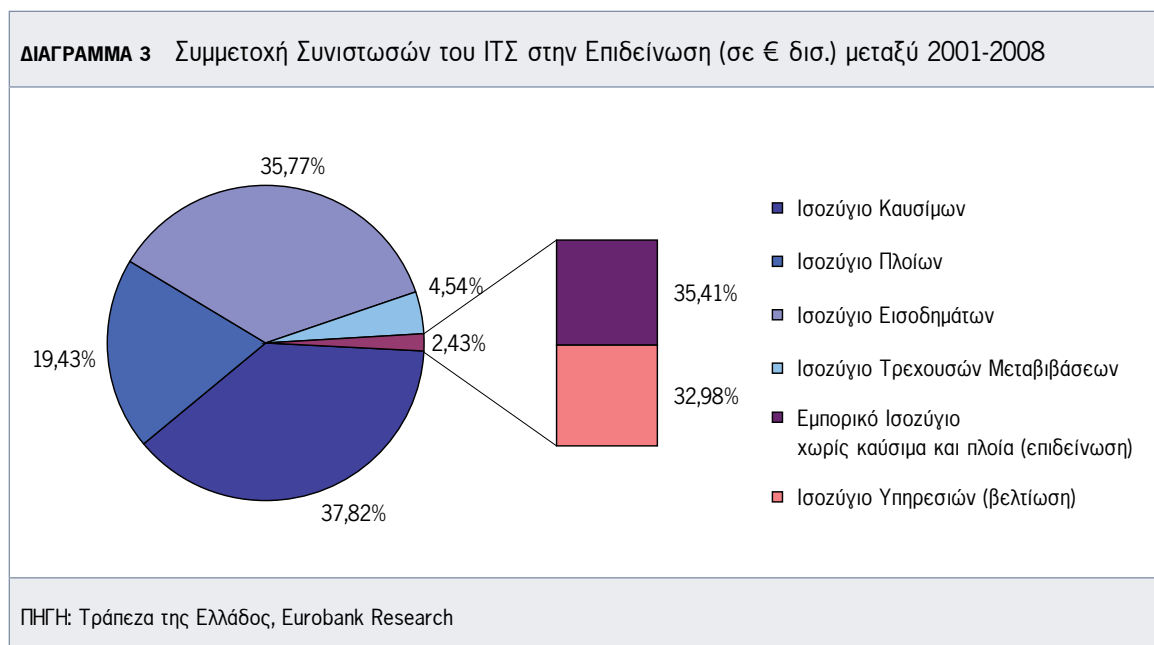

³ 16ο IMF (2012). Για παράδειγμα, προβλεπόταν σωρευτική μείωση του ΜΚΕ κατά 15 ποσοστιαίες μονάδες μέχρι το 2015, επιπλέον αυτής που είχε επιτευχθεί μέχρι και το 2011.

Ως αποτέλεσμα, σωρεύτηκε Ακαθάριστο Εξωτερικό Χρέος το οποίο το 2012 είχε φθάσει στο 235,7% του ΑΕΠ, με το Καθαρό Εξωτερικό Χρέος στο 108,8% του ΑΕΠ (Διάγραμμα 2).

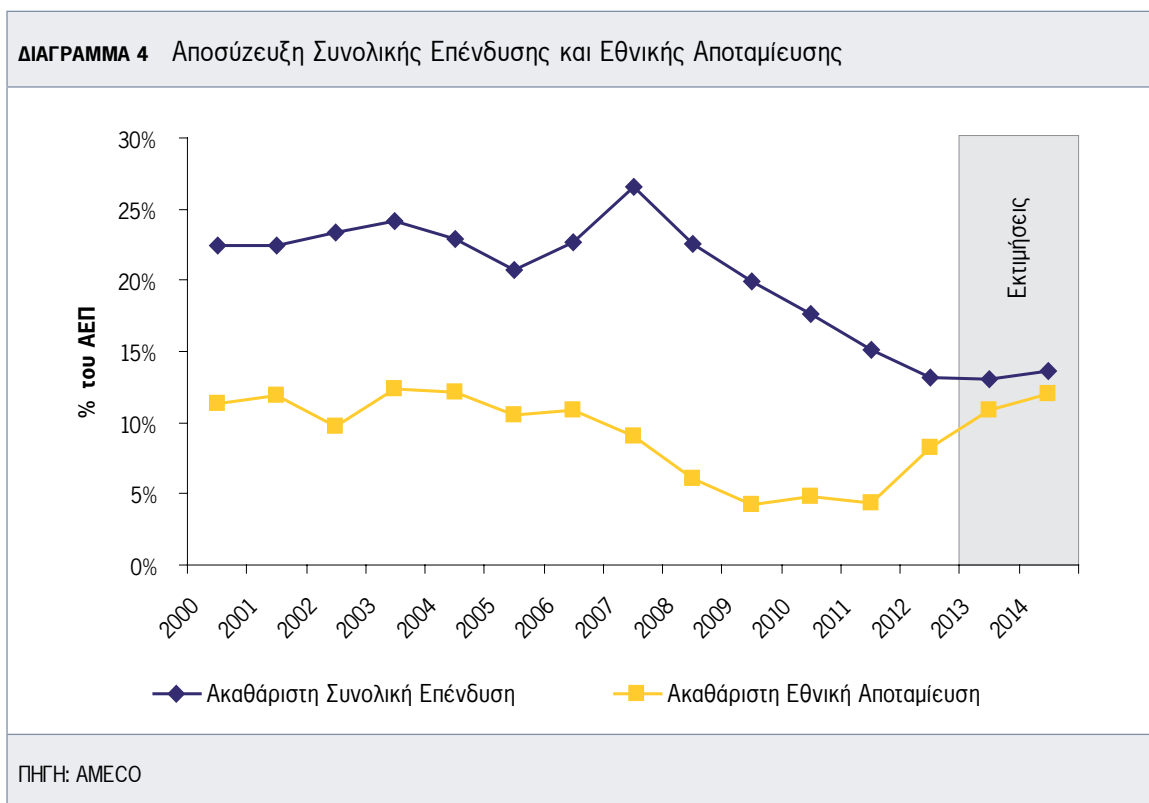
Από μία πρώτη ματιά, η εξωτερική ανισορροπία της ελληνικής οικονομίας δεν δείχνει να σχετίζεται μόνο με την απώλεια ανταγωνιστικότητας. Στο Διάγραμμα 3 περιγράφεται η συμμετοχή των διαφόρων συνιστωσών του ΙΤΣ στην επιδείνωση η οποία συντελέστηκε μεταξύ 2001-2008. Φαίνεται ότι ποσοστά 37,8% και 19,4% της επιδείνωσης προέρχονται από τα Ισοζύγια Καυσίμων και Πλοίων αντίστοιχα, δηλαδή από τμήματα τα οποία συναρτώνται με κυκλικούς και όχι διαρθρωτικούς παράγοντες. Ωστόσο, το ότι η ελληνική οικονομία είναι πιο πετρελαιοβόρα από τη μέση ευρωπαϊκή είναι διαρθρωτικό ζήτημα, αν και άλλης τάξης. Επίσης, ποσοστά 35,8% και 4,5% προήλθαν από τα Ισοζύγια Εισοδημάτων και Μεταβιβάσεων αντίστοιχως, τμήματα τα οποία επίσης δεν συσχετίζονται άμεσα με την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών αγαθών και υπηρεσιών. Συσχετίζονται όμως έμμεσα με την ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας εν συνόλω, δεδομένου ότι το μεγαλύτερο μέρος του ελλείμματος του Ισοζυγίου Εισοδημάτων αφορά τοκοχρεολύσια του δημόσιου χρέους και η βασική εισροή του Ισοζυγίου Μεταβιβάσεων είναι οι πόροι από τα διαρθρωτικά ταμεία της ΕΕ. Τελικά, άμεση συσχέτιση με την ανταγωνιστικότητα έχει μόνο τμήμα 35,4% της επιδείνωσης το οποίο προήλθε από το Εμπορικό Ισοζύγιο πλην καυσίμων και πλοίων, το οποίο όμως σε σημαντικό βαθμό (33%) αντισταθμίστηκε από τη βελτίωση του Ισοζυγίου Υπηρεσιών. Και αυτή η εικόνα όμως είναι εν μέρει παραπλανητική, αν αναλογιστεί κανείς ότι το ΙΤΣ το 2001 ήταν ήδη ελλειμματικό κατά 7,3% του ΑΕΠ, γεγονός που εν πολλοίς συναρτάται με προηγούμενη απώλεια ανταγωνιστικότητας. Απαιτείται λοιπόν μία πιο λεπτομερής ανάλυση.

Ταυτοτικά, το έλλειμμα στο ΙΤΣ ισούται με τη διαφορά μεταξύ εθνικών αποταμιεύσεων και συνολικής επένδυσης.⁴ Με απλά λόγια, το όποιο έλλειμμα των εξαγωγών έναντι των εισαγωγών αντανακλάται σε έλλειμμα των αποταμιεύσεων έναντι των ποσών που κατευθύνονται σε επενδύσεις, το οποίο καλύπτεται με εξωτερικό δανεισμό. Αντιστρόφως ιδωμένο, ανεπαρκείς αποταμιεύσεις σημαίνουν υψηλή κατανάλωση και επένδυση. Η Ελλάδα, πράγματι, τα πρώτα χρόνια του ευρώ έως και το 2008, χαρακτηρίστηκε από αύξηση των επενδύσεων, μείωση ιδιωτικής αποταμίευσης και σταθερά αρνητική δημόσια αποταμίευση, δηλαδή δημιουργία δημοσιονομικών ελλειμμάτων (Διάγραμμα 4).

Η αποσύζευξη αποταμιεύσεων και επενδύσεων πρέπει σε μεγάλο βαθμό να ιδωθεί ως υψηλή εγχώρια δαπάνη, και άρα αντιστοίχως χαμηλή αποταμίευση. Καταγράφεται στο γεγονός ότι η εγχώρια ζήτηση ως ποσοστό του ΑΕΠ μεταξύ 2001-2009 ήταν κατά μέσο όρο 112,8%. Ειδικότερα, η ιδιωτική κατανάλωση ξεπέρασε το 2010 το 74% του ΑΕΠ, έναντι μ.ό. 58% στην Ευρωζώνη. Τουτέστιν, συγκρινόμενοι με τους υπόλοιπους Ευρωπαίους, οι Έλληνες κατανάλωναν ωσάν το εισόδημά τους να ήταν 22% υψηλότερο από αυτό που πράγματι ήταν. Από την άλλη πλευρά, η αύξηση της επένδυσης, αν και σημαντική, (26,6% του ΑΕΠ το 2007 έναντι 22% του μ.ό. στην Ευρωζώνη) δεν επεξέτεινε τις παραγωγικές δυνατότητες της οικονομίας όσο ο αριθμός υποδηλοί, για τον λόγο ότι ένα σημαντικό τμήμα της, σταθερά άνω του 40% κάθε έτος, αφορούσε την κατασκευή κατοικιών. Οι επενδύσεις σε εξοπλισμό κατέγραψαν ουσιαστική αύξηση μόνο μετά το 2006. Το χαρακτηριστικό αυτό συνδέεται με την παράλληλη επέκταση της κατανάλωσης και αναδεικνύει ένα γενικότερο πρότυπο ανάπτυξης βασισμένο στην ενίσχυση της συνολικής εγχώριας ζήτησης. Η επιλογή πρέπει να θεωρηθεί ενδογενής: αντικατοπτρίζει ένα δομικό έλλειμμα εξωτερικής ανταγωνιστικότητας. Η στροφή κεφαλαίων προς την κτηματαγορά, με τη συνεπικουρία της ταχείας επέκτασης της στεγαστικής πίστης, αποδεικνύει, διά της εις άτοπον, τη χαμηλή αποδοτικότητα των παραγωγικών επενδύσεων. Όπως συνέβη και σε άλλες χώρες του ευρωπαϊκού Νότου, ακολούθησε διπλασιασμός περίπου των τιμών των ακινήτων.

⁴ $Y = C + I + G + NX$, όπου Y το συνολικό εισόδημα της οικονομίας, C η κατανάλωση, I η επένδυση, G οι δημοσιονομικές δαπάνες και NX οι καθαρές εξαγωγές, δηλαδή $NX = X - M$. Με αλγεβρικό χειρισμό: $NX = (Y - C - G) - I = S - I$

Ωστόσο, οι τάσεις διόγκωσης της εγχώριας ζήτησης, ως απόλυτος αριθμός και ως ποσοστό του ΑΕΠ, δεν ξεκίνησαν με την εισαγωγή του ευρώ. Στην πραγματικότητα, η μεγέθυνση της κατανάλωσης από την πλευρά της ζήτησης αποτελεί την κορύφωση ενός πιο μακροχρόνιου διαρθρωτικού μετασχηματισμού της ελληνικής οικονομίας από την πλευρά της προσφοράς κατά τις προηγούμενες δεκαετίες. Η Ελλάδα, ούσα μία αγροτική οικονομία μεταπολεμικά, πέρασε από μία φάση εκβιομηχάνισης τα χρόνια του Bretton-Woods (1953-1972). Από το 1973, άρχισε να μεταβάλλεται σταδιακά σε μία οικονομία των υπηρεσιών, με κυρίαρχο τον ρόλο του δημόσιου τομέα και της συνδεδεμένης με αυτόν επιχειρηματικότητα. Αυτή η μεταβολή της οικονομικής δομής της χώρας τα τελευταία 30 χρόνια οδήγησε στη μεταβολή της σύστασης του ΑΕΠ εις βάρος των επενδύσεων και των εξαγωγών και υπέρ της κατανάλωσης, γεγονός που αντικατοπτρίζεται τόσο στα μερίδιά τους στο ΑΕΠ όσο και στις συμβολές τους στη συνολική οικονομική μεγέθυνση.⁵

Η τελευταία φάση της διαδικασίας επέκτασης της εγχώριας δαπάνης με παράλληλη απώλεια ανταγωνιστικότητας είναι αυτή που οδήγησε στην ελληνική κρίση. Αν και στον δημόσιο διάλογο συχνά ταυτίζεται με την εισαγωγή του ευρώ, στην πραγματικότητα η απαρχή των εξελίξεων που οδήγησαν στην κρίση πρέπει να τοποθετηθεί στο 1994. Εκείνο το έτος συνέβησαν τρεις σημαντικές εξελίξεις. Πρώτον, απελευθερώθηκε το χρηματοπιστωτικό σύστημα, με την αποδέσμευση εποπτικών κεφαλαίων που οι ελληνικές τράπεζες τηρούσαν στην Τράπεζα της Ελλάδος και την άρση των περιορισμών στη χορήγηση καταναλωτικών δανείων. Δεύτερον, η προοπτική της ΟΝΕ άρχισε να βελτιώνει την πιστοληπτική ικανότητα της χώρας και των επιχειρήσεων, αυξάνοντας σημαντικά τις δυνατότητες άντλησης κεφαλαίων από τις διεθνείς κεφαλαιαγορές. Συνδυαστικά, αυτές οι δύο εξελίξεις οδήγησαν σταδιακά σε μία επιτάχυνση της πιστωτικής επέκτασης. Αυτό, με τη σειρά του, επέτρεψε, τόσο την επέκταση της επένδυσης, όσο και τη διατήρηση ευμεγεθών εξωτερικών ελλειμμάτων. Τρίτον, το 1994 άρχισε η προσπάθεια προετοιμασίας για είσοδο στην ΟΝΕ με την υιοθέτηση της «πολιτικής της σκληρής δραχμής». Αυτή συνίστατο στη διατήρηση υψηλών επιτοκίων με παράλληλο περιορισμό των ονομαστικών υποτιμήσεων της δραχμής, ώστε να περιοριστεί ο εισαγόμενος πληθωρισμός και οι πληθωρι-

⁵ Ίδε Αναστασάτος και Καραμούζης (2011).

στικές προσδοκίες. Ο αποπληθωρισμός τελικά επετεύχθη και η χώρα εντάχθηκε στην Ευρωζώνη αλλά με το κόστος της συσσώρευσης πραγματικής ανατίμησης της δραχμής. Η ανατίμηση επιτάθηκε από τις εισροές κεφαλαίων τα οποία προσελκύνονταν από τα υψηλά επιτόκια. Παρά την υποτίμηση κατά 12,3% ως προς το ECU τον Μάρτιο του 1998, η Ελλάδα εισήλθε στο ευρώ με μία ισοτιμία μετατροπής η οποία δεν ευνοούσε την ανταγωνιστικότητα των ελληνικών εξαγωγών. Αυτό αποτυπώθηκε στο γεγονός ότι, όπως αναφέρθηκε, το ΙΤΣ ήταν ήδη ελλειμματικό το 2001 κατά το πρωτοφανές για την ελληνική οικονομία 7,3% του ΑΕΠ, από -4,1% το 1999 και -2,5% του ΑΕΠ το 1995.⁶

Μετά την είσοδο στο ευρώ, η οικονομία δεν πραγματοποίησε τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις οι οποίες θα της επέτρεπαν να διατηρήσει ένα ρυθμό πληθωρισμού ίσο ή μικρότερο αυτού των Ευρωπαίων εταίρων της. Αυτό συνετέλεσε ώστε η Ελλάδα να διατηρεί σταθερά θετικές διαφορές πληθωρισμού έναντι του μέσου όρου της Ευρωζώνης, κατά μέσο όρο μία ποσοστιαία μονάδα ετησίως μεταξύ 2001-2009.⁷ Αντιστοίχως με τις τιμές αυξάνονταν και οι ονομαστικοί μισθοί. Δεδομένης της αδυναμίας υποτίμησης του νομίσματος πλέον, αυτές οι διαφορές πληθωρισμού σώρευαν μεταξύ 2001-2009 σημαντική πραγματική ανατίμηση, ήτοι απώλεια ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές πλέον αυτής που είχε σωρευτεί μεταξύ 1994-2001.

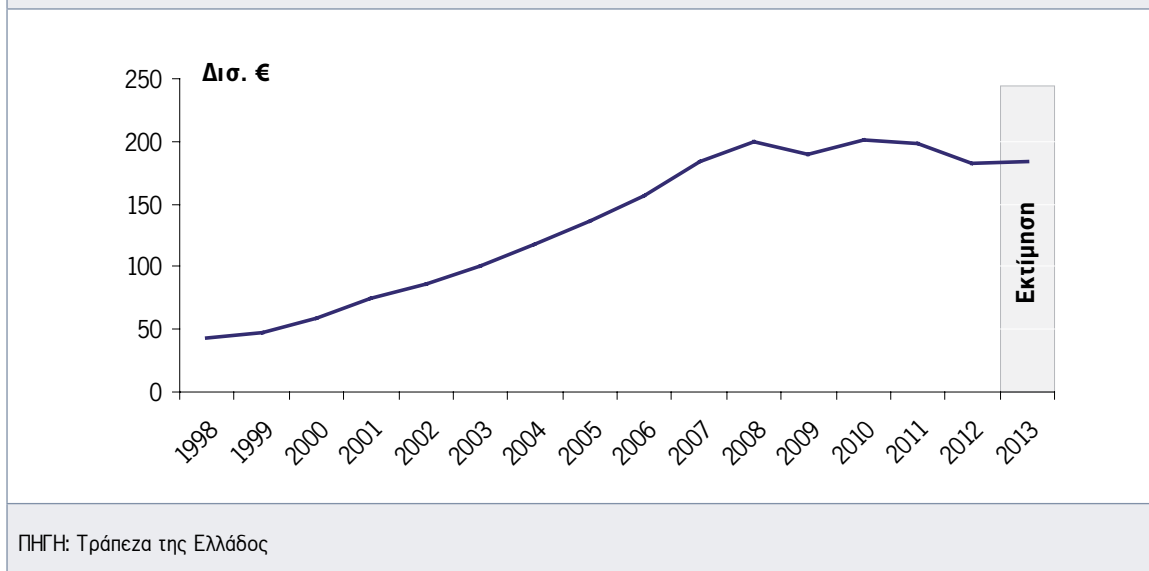
2.2 Διαφορές πληθωρισμού και πιστωτική επέκταση

Οι θετικές διαφορές πληθωρισμού έναντι των εταίρων της Ευρωζώνης στην πραγματικότητα ήταν το εξωτερικό σύμπτωμα της συνεχούς υπερθέρμανσης της ελληνικής οικονομίας, δηλαδή του συνεχούς πλεονασμού της συνολικής ζήτησης έναντι της προσφοράς. Όπως προαναφέρθηκε, αυτό δεν θα είχε καταστεί δυνατό χωρίς ευχερή πρόσβαση στις διεθνείς αγορές κεφαλαίων. Στην απελευθέρωση του χρηματοπιστωτικού τομέα και τον «δανεισμό» αξιοπιστίας λόγω της προοπτικής συμμετοχής στην ΟΝΕ, προσετέθη και η μείωση των επιτοκίων μετά την εισαγωγή του ευρώ, με αποτέλεσμα την περαιτέρω άνοδο του εξωτερικού δανεισμού.

Αυτή τη δυνατότητα χαλάρωσης του εισοδηματικού περιορισμού εκμεταλλεύτηκαν αμφότεροι ο ιδιωτικός και ο δημόσιος τομέας. Το φυσικό αποτέλεσμα της μείωσης της καθαρής εθνικής αποταμίευσης ήταν η δημιουργία «δίδυμων ελλειμμάτων»: (α) το δημοσιονομικό έλλειμμα παραβίαζε συνεχώς το όριο του 3% του ΑΕΠ το οποίο έθετε η Συνθήκη του Maastricht και κορυφώθηκε στο 15,6% το 2009. Η χρηματοδότηση χρέους και ελλειμμάτων, η οποία προηγουμένως γινόταν σχεδόν αποκλειστικά από τις ελληνικές τράπεζες και ιδιώτες, αυξανόμενα πραγματοποιείτο με άντληση κεφαλαίων από τις διεθνείς χρηματαγορές. Το ποσοστό του δημόσιου χρέους το οποίο χρηματοδοτείτο με ξένα κεφάλαια, από 22% το 1999 έφτασε στο 79% το 2009. (β) Οι τράπεζες, χρησιμοποιώντας την απελευθερούμενη ρευστότητα αλλά και δανειζόμενες από τη διεθνή κεφαλαιαγορά, αύξησαν σημαντικά τη χρηματοδότηση επιχειρήσεων και νοικοκυριών (Διάγραμμα 5). Η αλήθεια είναι ότι οι υπερβολές άλλων ευρωπαϊκών χωρών αποφεύχθηκαν: ο ιδιωτικός δανεισμός δεν έφθασε ποτέ το 100% του ελληνικού ΑΕΠ, έναντι 164% μέσου όρου Ευρωζώνης το 2012, με την Ιρλανδία στο 310%, την Πορτογαλία στο 255% και την Ισπανία στο 215%. Ωστόσο, μεταξύ 1998-2007, η πιστωτική επέκταση προς τον ιδιωτικό τομέα στην Ελλάδα κατέγραφε μέσο ετήσιο ρυθμό αύξησης 16,9% (άνω του 28% για τα στεγαστικά και τα καταναλωτικά δάνεια). Η πιστωτική επέκταση συντήρησε μία μέση ετήσια πραγματική αύξηση της κατανάλωσης κατά 3,7% μεταξύ 2001-2008. Το γεγονός ότι τα εξωτερικά ελλείμματα ήταν σχεδόν ίσου μεγέθους με τα δημοσιονομικά ελλείμματα, υποδηλοί και μία αιτιώδη συνάφεια μεταξύ της ζητήσεως την οποία δημιουργούσε η δημοσιονομική επέκταση και της δαπάνης του ιδιωτικού τομέα.

⁶ Σύμφωνα με τα στοιχεία της ΤτΕ. Σύμφωνα με τα αναθεωρημένα στοιχεία της ΕΛΣΤΑΤ, το έλλειμμα το 2001 ήταν 11,4% του ΑΕΠ, από 5% το 1999 και σχεδόν ισοσκελισμένο ΙΤΣ το 1995.

⁷ Ίδε Αναστασάτος (2008) για μία λεπτομερέστερη ανάλυση.

ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 5 Ελλάδα: Δάνεια των Εγχώριων ΝΧΙ προς τον Ιδιωτικό Τομέα

2.3 Το μέγεθος της απώλειας ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές

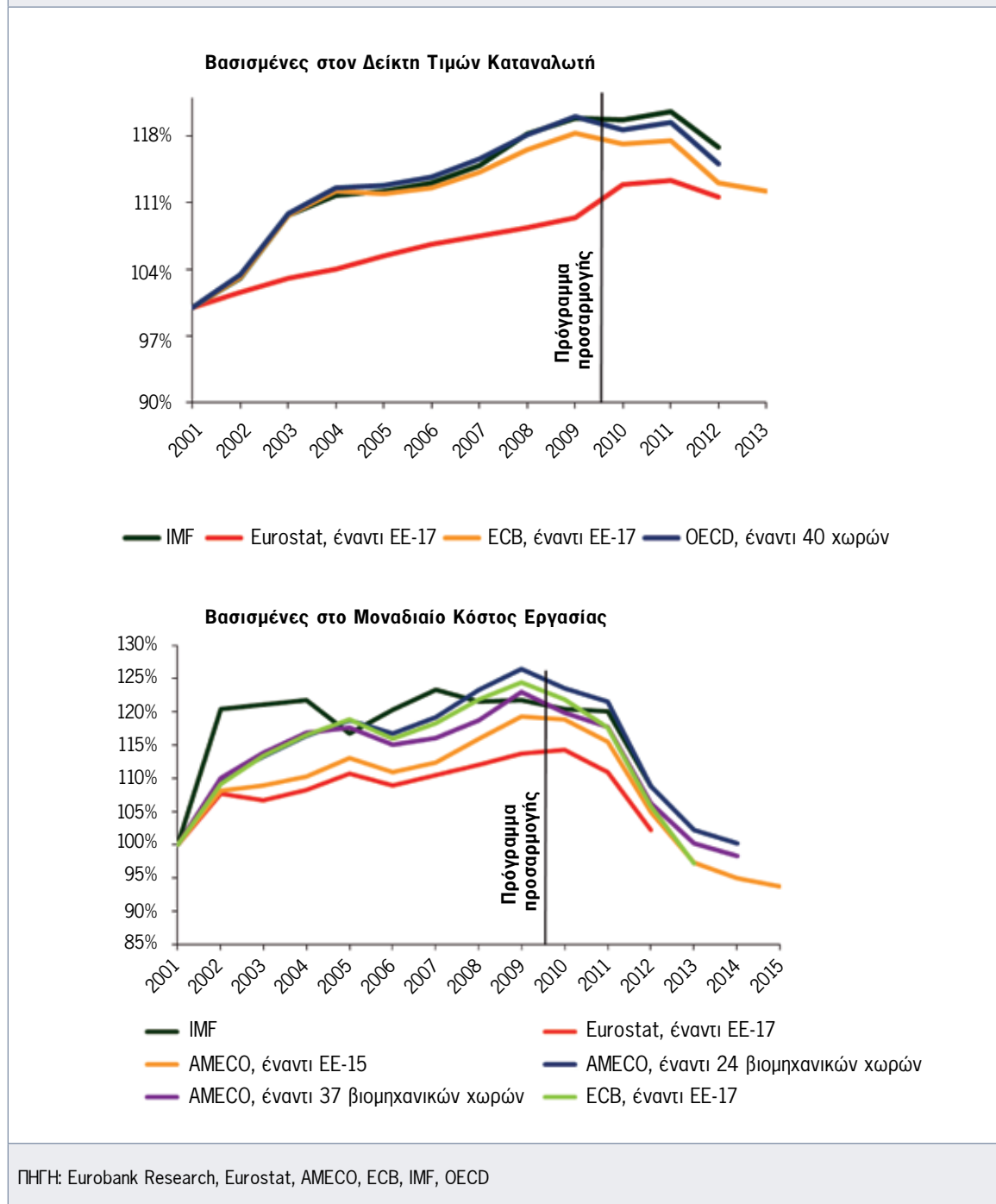
Εν γένει, για τη μέτρηση της ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές χρησιμοποιούνται οι μεταβολές της πραγματικής ισοτιμίας, ήτοι της ονομαστικής συναλλαγματικής ισοτιμίας προσαρμοσμένης για τις διαφορές στα επίπεδα τιμών και κοστών των συγκρινόμενων χωρών. Μία πραγματική ανατίμηση σημαίνει ότι τα προϊόντα και οι υπηρεσίες της χώρας γίνονται ακριβότερα, και άρα λιγότερο ανταγωνιστικά σε σχέση με τις χώρες οι οποίες περιλαμβάνονται στον δείκτη. Η εκτίμηση του μεγέθους της απώλειας ανταγωνιστικότητας ποικίλει ανάλογα με τον τρόπο υπολογισμού. Διαφορετικές τιμές προκύπτουν για την πραγματική ισοτιμία ανάλογα με το αν υπολογίζεται με βάση το Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας (ΜΚΕ) ή τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή (ΔΤΚ).⁸ Επιπλέον, διαφορετικές πηγές χρησιμοποιούν διαφορετικούς εμπορικούς εταίρους (κύριες χώρες με τις οποίες η Ελλάδα έχει εμπορικές συναλλαγές) και διαφορετικές σταθμίσεις για τα μερίδια εμπορίου με κάθε χώρα-εταίρο. Μία συγκριτική παρουσίαση των διαφόρων εκτιμήσεων από τις διεθνείς επίσημες πηγές (Διάγραμμα 6) καταδεικνύει ότι όλες οι πηγές συμφωνούν πως η απώλεια ανταγωνιστικότητας μετρούμενη με βάση το ΜΚΕ ήταν μεγαλύτερη από αυτήν που βασίζεται στον ΔΤΚ, με βάση τη μεθοδολογία που κάθε μία χρησιμοποιεί. Η μέση πραγματική ανατίμηση μεταξύ 2001-2009 που καταγράφεται στις 6 εκτιμήσεις που βασίζονται στο ΜΚΕ είναι 21,4% και η μέση πραγματική ανατίμηση των 5 εκτιμήσεων που βασίζονται στον ΔΤΚ είναι 17,1%. Είναι γεγονός ότι στην Ελλάδα η παραγωγικότητα της εργασίας (μονάδες προϊόντος ανά εργαζόμενο) αυξανόταν ταχύτερα σε σχέση με τον μέσο όρο της Ευρωζώνης λόγω της αύξησης των επενδύσεων. Παρότι η άνοδος της παραγωγικότητας εξ ορισμού μειώνει το ΜΚΕ, το συνολικό ΜΚΕ αυξήθηκε διότι οι ονομαστικοί μισθοί αυξάνονταν ακόμα ταχύτερα από την παραγωγικότητα (Διάγραμμα 7).

Οι επίσημοι δείκτες μέτρησης της ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές έχουν δύο σοβαρές αδυναμίες. Πρώτον, όλες οι ανωτέρω εκτιμήσεις μετράνε την ανταγωνιστικότητα όλων των αγαθών και των υπηρεσιών

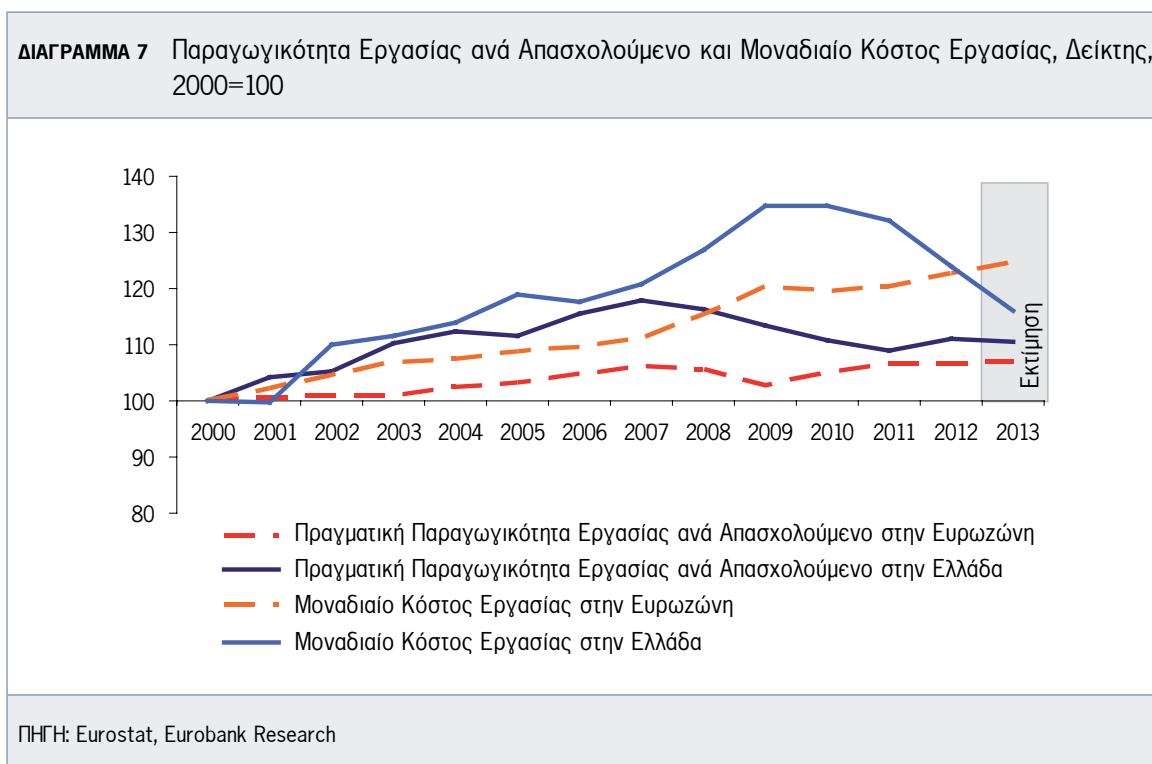
⁸ Μαθηματικά: $e = s^*(P/P^*)$, όπου e η πραγματική ισοτιμία, s η ονομαστική ισοτιμία και P/P^* ο λόγος των επιπέδων τιμών ή κόστους στην εγχώρια και τη (μέση) ξένη οικονομία. Στην περίπτωση πραγματικών ισοτιμιών οι οποίες βασίζονται στο ΜΚΕ, ο λόγος P/P^* προσεγγίζεται από το $(ΜΚΕ/ΜΚΕ^*)$. Το ΜΚΕ είναι ένας υπολογισμός του μέσου κόστους εργασίας κατά μία μονάδα παραγόμενου προϊόντος στην οικονομία. Στην περίπτωση πραγματικών ισοτιμιών οι οποίες βασίζονται στο ΔΤΚ, ο λόγος P/P^* προσεγγίζεται από το $(ΔΤΚ/ΔΤΚ^*)$. Ο ΔΤΚ μετρά τις τιμές των προϊόντων και υπηρεσιών που απαρτίζουν το καλάθι του αντιπροσωπευτικού (μέσου) καταναλωτή.

και όχι μόνο των διεθνώς εμπορεύσιμων. Οι Anastasatos and Malliaropoulos (2011) δείχνουν ότι 70% της απώλειας ανταγωνιστικότητας αφορά τους μισθούς και τις σχετικές τιμές των αγαθών και υπηρεσιών στους τομείς των μη διεθνώς εμπορεύσιμων, ιδίως του δημόσιου τομέα, των υπηρεσιών που εξυπηρετούν την εγχώρια αγορά και των κατασκευών. Συγκεκριμένα, υπολογίστηκε ότι η σχετική τιμή των μη εμπορεύσιμων ως προς το γενικό επίπεδο τιμών της οικονομίας αυξήθηκε μεταξύ 2000-2009 κατά 13,5%.

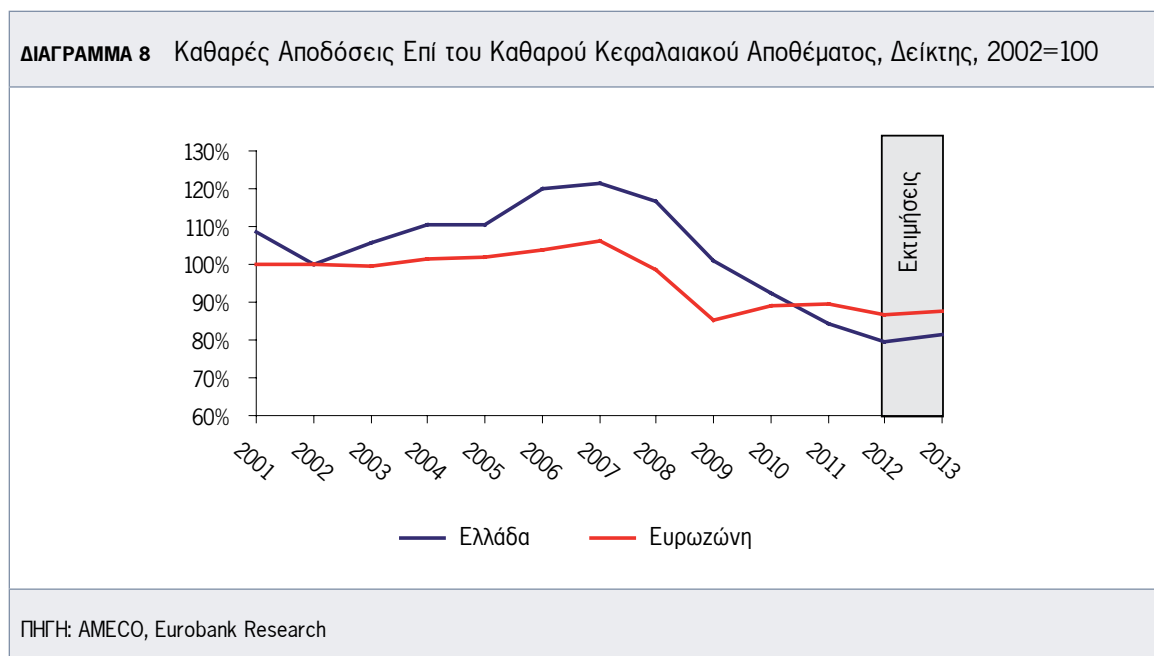
ΔΙΑΓΡΑΜΜΑ 6 Ελλάδα, Πραγματικές Ισοτιμίες 2001-2014, Βασισμένες στο Μοναδιαίο Κόστος Εργασίας και τον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή, 2001=100

Δεύτερον, στους επίσημους δείκτες η ανταγωνιστικότητα αμφότερων των αγαθών και των υπηρεσιών μετράται έναντι των ίδιων εμπορικών εταιρών, ήτοι αυτών με τα μεγαλύτερα μερίδια στο εμπόριο αγαθών. Ο Malliaropoulos (2010) παρατηρεί ότι στην περίπτωση της Ελλάδας αυτό είναι ακατάλληλη πρακτική για τον λόγο ότι βασική εξαγωγική βιομηχανία της χώρας είναι ο τουρισμός. Οι βασικότεροι ανταγωνιστές της Ελλάδας στον τουρισμό όμως είναι χώρες της περιφέρειας, όπως η Ιταλία, η Ισπανία και η Τουρκία, και όχι οι βασικές βιομηχανικές χώρες. Κατασκευάζοντας κλαδικούς δείκτες με αυτές τις χώρες της περιφέρειας ως κύριους εμπορικούς εταίρους στις υπηρεσίες, υπολογίζει τη σωρευτική απώλεια ανταγωνιστικότητας τιμών και μισθών μεταξύ 2000-2009 στο 10%, περίπου το ήμισυ αυτού που υπολογίζουν οι επίσημοι δείκτες. Επίσης, εκτιμά ότι οι απώλειες ανταγωνιστικότητας δεν ήταν ισοκατανεμημένες στους διάφορους κλάδους της οικονομίας αλλά κυρίως αφορούσαν τον πρωτογενή τομέα και τη μεταποίηση, ενώ οι υπηρεσίες απώλεσαν μόλις 5% ανταγωνιστικότητα σε όρους μισθών και καθόλου σε όρους τιμών.

Επιπρόσθετα, πρέπει να επισημανθεί ότι μέρος της απώλειας ανταγωνιστικότητας δεν αφορούσε την αύξηση των μισθών (και τη μετακύλιση αυτής της αύξησης στις τιμές) αλλά των περιθωρίων κέρδους. Στο Διάγραμμα 8 παρουσιάζεται η εξέλιξη των καθαρών αποδόσεων επί του καθαρού κεφαλαιακού αποθέματος. Αν και τα στοιχεία μεταξύ διαφορετικών χωρών δεν είναι ευθέως συγκρίσιμα λόγω διαφορών στο μη μισθολογικό κόστος και τη φορολογική επιβάρυνση των επιχειρήσεων, το διάγραμμα δείχνει ότι οι ελληνικές επιχειρήσεις αύξαναν το ακαθάριστο περιθώριο κέρδους τους ταχύτερα από τη μέση ευρωπαϊκή επιχείρηση μεταξύ 2002-2007. Στον βαθμό που αυτό δεν ήταν αποτέλεσμα σχετικά δυσμενέστερων εξελίξεων στα γενικά κόστη και τη φορολογία, πρέπει να αποδοθεί στις ολιγοπωλιακές στρεβλώσεις στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών, καθώς και στην υπερβάλλουσα ζήτηση.

2.4 Θεωρητικές εξηγήσεις και εφαρμογή στην ελληνική περίπτωση

Η περιγραφή της αλληλουχίας των γεγονότων της προηγούμενης δεκαετίας εγείρει το ερώτημα ποια ήταν τα κίνητρα που οδήγησαν τον ιδιωτικό τομέα στην αύξηση του δανεισμού και της δαπάνης του, καθώς και αν αυτά επαρκούν για να εξηγήσουν τις θετικές διαφορές πληθωρισμού, την απώλεια ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές και τη συνεπαγόμενη επιδείνωση των εξωτερικών ελλειμμάτων. Η μακροοικονομική θεωρία έχει προσφέρει σχετικές εξηγήσεις.

Η πρώτη είναι γνωστή ως υπόθεση Balassa-Samuelson. Η βάση της υποθέσεως είναι η εμπειρική παρατήρηση ότι στις χώρες στις οποίες αυξάνονται τα κατά κεφαλήν εισοδήματα, παρατηρείται και αύξηση του επιπέδου τιμών. Αυτό συμβαίνει διότι η αύξηση της επένδυσης και άρα της παραγωγικότητας στους κλάδους που παράγουν διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά (tradeables), οδηγεί στην αύξηση των μισθών σε αυτούς. Ωστόσο, και οι κλάδοι που παράγουν μη διεθνώς εμπορεύσιμα αγαθά (non-tradeables), οι οποίοι κατά κανόνα χρησιμοποιούν εντατικά εργασία και χαρακτηρίζονται από μικρότερη ευαισθησία της παραγωγικότητας στις μεταβολές της τεχνολογίας, πρέπει ομοίως να πληρώνουν στους εργαζομένους τους μισθούς ίσους με αυτούς των εργαζομένων στους κλάδους των διεθνώς εμπορευσίμων, ειδάλλως οι εργαζόμενοι θα αλλάξουν κλάδο. Ως συνέπεια, το επίπεδο μισθών και τιμών των προϊόντων στους κλάδους μη εμπορευσίμων αυξάνεται, συμπαρασύροντας και το γενικό επίπεδο μισθών και τιμών. Δεδομένου επίσης ότι η συναλλαγματική ισοτιμία ανταποκρίνεται πλήρως στις διαφορές παραγωγικότητας στους τομείς εμπορευσίμων αγαθών και όχι στη μέση παραγωγικότητα της οικονομίας, θα τείνει να παρουσιάζει πραγματική ανατίμηση.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, αν και, πράγματι, ο ρυθμός ανάπτυξης του ΑΕΠ την περίοδο 2001-2008 ήταν υψηλότερος του μέσου όρου της Ευρωζώνης, το έλλειμμα του ΙΤΣ ήταν μεγαλύτερο από αυτό που δικαιολογείται από τη διαφορά στους ρυθμούς ανάπτυξης.⁹ Ο λόγος είναι ότι ο τομέας των διεθνώς εμπορευσίμων αγαθών είναι μικρός και άρα έχει περιορισμένο ρόλο στον καθορισμό των μισθών, όπου κυρίαρχος ήταν ο ρόλος του δημόσιου τομέα. Επίσης η διαφορά παραγωγικότητας μεταξύ τομέων εμπορευσίμων και μη εμπορευσίμων ήταν μικρή. Το σημείο-κλειδί είναι ότι η ελληνική οικονομία αναπτυσσόταν με ρυθμούς ταχύτερους

⁹ Για παράδειγμα, το IMF (2007) υπολόγισε ότι το ΙΤΣ ισορροπίας της Ελλάδας το οποίο λαμβάνει υπόψη του τις επιδράσεις της σύγκλισης και της γήρανσης του πληθυσμού είναι μόλις -2,7% του ΑΕΠ.

του δυνητικού ρυθμού ανάπτυξής της. Επομένως, η άνοδος του επιπέδου τιμών εν μέρει σχετιζόταν με την αδυναμία της αυξανόμενης ζήτησης να ικανοποιηθεί από μία προσφορά που υστερούσε. Ο παράγοντας ο οποίος επέτρεψε στην οικονομία να βρίσκεται συνεχώς σε φάση υπερθέρμανσης ήταν η πιστωτική επέκταση.

Σε αυτή την πτυχή εστιάζουν κάποιες Νεο-Κεϋνσιανές προσεγγίσεις οι οποίες αναλύουν το ΙΤΣ σε ένα δυναμικό πλαίσιο. Για παράδειγμα, οι Blanchard και Giavazzi (2002) υποστήριξαν ότι η συμμετοχή στην ΟΝΕ δημιούργησε προσδοκίες υψηλού μελλοντικού κατά κεφαλήν εισοδήματος. Ως αποτέλεσμα, τα νοικοκυριά δανείστηκαν ώστε να αυξήσουν την παρούσα κατανάλωσή τους και να επιτύχουν τη διαχρονική εξομάλυνση της κατανάλωσής τους στα νέα –υψηλότερα– επίπεδα. Εάν η δημιουργία ελλειμμάτων οφειλόταν αποκλειστικά στην τάση των φτωχότερων χωρών να αποταμιεύουν λιγότερο για να πραγματοποιούν επενδύσεις, αυτό θα επέφερε αύξηση των μελλοντικών εισοδημάτων τα οποία θα αποπλήρωναν τα χρέη, άρα θα ήταν μία βέλτιστη αναπτυξιακή επιλογή. Στην περίπτωση του ευρωπαϊκού Νότου όμως, η συσσώρευση εξωτερικών ελλειμμάτων προχώρησε παραπέρα για να καλύψει μία επέκταση της κατανάλωσης, τμήμα της οποίας αφορά εισαγωγές.

Και αυτή η προσέγγιση όμως θεωρούσε τα εξωτερικά ελλείμματα των χωρών του ευρωπαϊκού Νότου ακίνδυνα, ως φυσική αντίδραση των ατόμων στις λιγότερο ανεπτυγμένες χώρες της ΟΝΕ στη μεταβολή των οικονομικών προοπτικών τους λόγω του νέου, πιο ευνοϊκού περιβάλλοντος. Στην πράξη δεν αποδείχτηκε έτσι. Ο δανεισμός και η κατανάλωση μεγεθύνθηκαν πέραν του σημείου το οποίο θα ήταν συμβατό με τα μελλοντικά εισοδήματα.

Οι Fagan και Gaspar (2005, 2007) υποστήριξαν ότι ο βασικότερος λόγος γι' αυτό ήταν η μείωση των επιτοκίων δανεισμού την οποία επέφερε η συμμετοχή στην ΟΝΕ, μέσω της σταθεροποίησης του πληθωρισμού, της ολοκλήρωσης των χρηματοπιστωτικών αγορών και της μείωσης του ασφαλιστικού κινδύνου (risk premium). Η αύξηση των πιστώσεων επέτρεψε στη ζήτηση να αυξάνεται με ρυθμό στον οποίο η –τρέχουσα και μελλοντική– προσφορά δεν μπορούσε να προσαρμοστεί. Παράλληλα, η αύξηση των σχετικών τιμών των μη εμπορευσίμων σε σχέση με τα εμπορεύσιμα κινητροδοτεί την εγχώρια παραγωγή να μετατοπιστεί προς τα μη εμπορεύσιμα και τη ζήτηση να μετατοπιστεί προς τα εισαγόμενα (διεθνώς εμπορεύσιμα), των οποίων η σχετική τιμή γίνεται πιο ελκυστική. Ως αποτέλεσμα, η πραγματική ισοτιμία ανατιμάται και το ΙΤΣ επιδεινώνεται.

Στην περίπτωση της Ελλάδας, πράγματι, η επιτάχυνση της πιστωτικής επέκτασης συνοδεύτηκε από μετατόπιση της παραγωγής προς τα μη εμπορεύσιμα. Σχεδόν το σύνολο της ανάπτυξης των ετών 2001-2008 προήλθε από τους κλάδους μη εμπορευσίμων, των οποίων το προϊόν αυξήθηκε ταχέως, τόσο σε ονομαστικές, όσο και σε σταθερές τιμές (ίδη παρακάτω).¹⁰ Αντίθετα, το προϊόν των κλάδων διεθνώς εμπορευσίμων αυξήθηκε ελάχιστα σε τρέχουσες τιμές, ενώ σε πραγματικές τιμές έμεινε περίπου σταθερό. Επιπλέον, η οικονομική πολιτική απέτυχε να δρομολογήσει μία ομαλή προσαρμογή με οργανωμένη συγκράτηση κατανάλωσης, μισθών και τιμών, ώστε να αυξηθούν οι εξαγωγές και να αποπληρωθεί το εξωτερικό χρέος. Ως αποτέλεσμα, η προσαρμογή έγινε βίαια με την απότομη απώλεια πρόσβασης σε εξωτερικό δανεισμό το 2009 και την επακολουθήσασα ύφεση, δηλαδή μέσω του υφεσιακού καναλιού, ένα «ξαφνικό σταμάτημα» (sudden stop) παρόμοιο με τις νομισματικές κρίσεις αναπτυσσόμενων χωρών.

Ο Blanchard (2006), από την άλλη, υποστήριξε ότι ο κυριότερος λόγος για την απώλεια ανταγωνιστικότητας ήταν οι ακαμψίες των μισθών. Χρησιμοποιώντας το παράδειγμα της Πορτογαλίας, εξήγησε ότι, ενώ η κατανάλωση αυξήθηκε λόγω προσδοκιών για χαμηλότερα επιτόκια και υψηλότερα μελλοντικά εισοδήματα, ωθώντας και το κόστος εργασίας προς τα πάνω, η προσδοκώμενη αύξηση της παραγωγικότητας της εργασίας δεν πραγματοποιήθηκε. Παρά ταύτα, οι μισθοί συνέχιζαν να αυξάνονται με ρυθμούς υψηλότερους αυτών της ΟΝΕ λόγω της παρουσίας ακαμψιών, υπονομεύοντας έτσι την ανταγωνιστικότητα. Στην Ελλάδα, όπως εξηγήθηκε παραπάνω, η παραγωγικότητα αυξήθηκε αλλά οι ονομαστικοί μισθοί αυξήθηκαν ακόμα ταχύτερα. Η αργοπορημένη καταπολέμηση των δυσλειτουργιών της αγοράς εργασίας θεωρείται ότι συνέβαλε στο μέγεθος της ύφεσης και της ανεργίας.

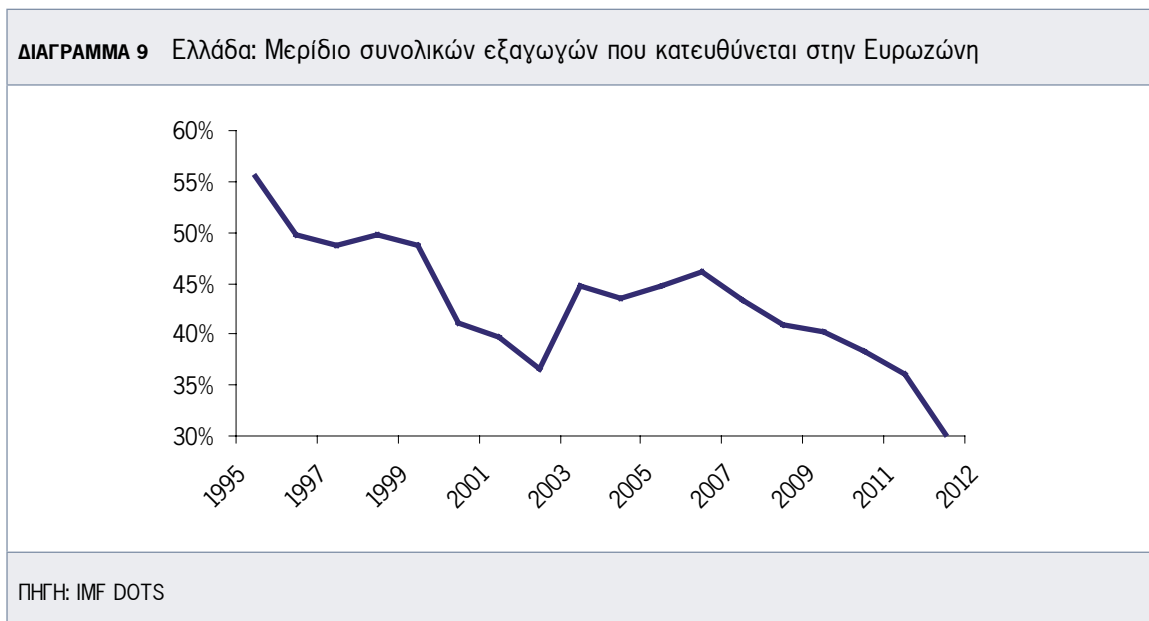
¹⁰ Αυτό σημαίνει ότι, όπως αναφέρθηκε, η αύξηση της αξίας των κλάδων μη εμπορευσίμων αφορά εν μέρει αύξηση της σχετικής παραγωγής και εν μέρει την –ταχύτερη εν σχέσει προς αυτήν των κλάδων εμπορευσίμων– αύξηση των τιμών.

Οι ιδιοσυγκρατικές αδυναμίες των επιμέρους χωρών επιδεινώθηκαν από τη νομισματική πολιτική. Το γεγονός ότι η κοινή νομισματική πολιτική της ΕΚΤ θέτει μέσους στόχους που αφορούν όλη την Ευρωζώνη και όχι τις συνθήκες ενός εκάστου κράτους μέλους, είχε ως συνέπεια η κατεύθυνσή της να είναι μάλλον επεκτατική τα χρόνια κατά τα οποία η Ελλάδα και άλλες χώρες του Νότου ήταν σε υπερθέρμανση.¹¹ Περαιτέρω, η αυξανόμενη ολοκλήρωση στις αγορές αγαθών μετά την ΟΝΕ αύξησε την υποκαταστασιμότητα μεταξύ αγαθών που παράγονται σε διαφορετικές χώρες. Αυτό είχε ως συνέπεια οι διακυμάνσεις της πραγματικής συναλλαγματικής ισοτιμίας να μεταφράζονται σε πιο επίμονες δομικές ανισορροπίες του εξωτερικού ισοζυγίου.

2.5 Απώλεια ανταγωνιστικότητας και μερίδια αγοράς των ελληνικών εξαγωγών

Η απώλεια ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές αναντίρρητα έβλαψε τις ελληνικές εξαγωγές. Ωστόσο, η επίδραση δεν ήταν η ίδια σε όλες τις αγορές προορισμού των εξαγωγών. Περισσότερο φαίνεται να επηρεάστηκαν οι εξαγωγές προς χώρες της Ευρωζώνης, ιδίως την περίοδο κατά την οποία εφαρμόστηκε η πολιτική της σκληρής δραχμής. Αυτό αντανακλάται στο γεγονός ότι το μερίδιο των ελληνικών εξαγωγών που κατευθύνεται προς την Ευρωζώνη μειωνόταν σταθερά από το 1995 έως και το 2002 (Διάγραμμα 9). Αντίθετα, το μερίδιο των ελληνικών εξαγωγών που κατευθύνεται προς χώρες της Κεντρικής και Ανατολικής Ευρώπης αυξήθηκε: το 2007, το 30% των ελληνικών εξαγωγών κατευθύνθηκε προς την Ανατολική Ευρώπη, έναντι 16% το 1995. Παρά ταύτα, όπως καταγράφεται στους δείκτες της πραγματικής ισοτιμίας οι οποίοι χρησιμοποιούν και εμπορικούς εταίρους εκτός Ευρωζώνης, η απώλεια ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές ήταν συγκρίσιμου μεγέθους και έναντι χωρών εκτός Ευρωζώνης. Αυτό οφείλεται εν μέρει στην παράλληλη ανατίμηση του ευρώ, η οποία επιδείνωσε την ανταγωνιστικότητα όλης της Ευρωζώνης, και εν μέρει στο γεγονός ότι η Ελλάδα κατέγραφε ταχύτερο ρυθμό αύξησης μισθών και τιμών σε σχέση με πολλές τρίτες χώρες. Ανεξαρτήτως της αιτίας, η αύξηση των μεριδίων εξαγωγών στη νέα Ευρώπη παρά την ταυτόχρονη απώλεια ανταγωνιστικότητας, αποτελεί ισχυρή ένδειξη ότι οι εξαγωγικές επιδόσεις δεν εξαρτώνται αποκλειστικά από παράγοντες κόστους. Αυτή η υπόθεση ενισχύεται και από το γεγονός ότι το μερίδιο εξαγωγών προς την Ευρωζώνη ανέκαμψε μεταξύ 2003-2006, παρότι η απώλεια ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές έναντι της ΕΕ-17 συνεχιζόταν, λόγω της συνεχούς συσσώρευσης θετικών διαφορών πληθωρισμού. Προς τούτο, πρέπει να ληφθεί υπόψιν ένας ακόμη σημαντικός παράγοντας που επηρεάζει τις εξαγωγικές επιδόσεις, ήτοι η φάση του οικονομικού κύκλου στην οποία βρίσκονται οι χώρες στις οποίες κατευθύνονται οι εξαγωγές. Δεν είναι τυχαίο ότι η εκ νέου πτώση του μεριδίου εξαγωγών προς την Ευρωζώνη από το 2007 συμπίπτει με την ύφεση των ανεπτυγμένων οικονομιών.

¹¹ Ίδε Χαρδούβελης (2007). Αντιστρόφως, η κατεύθυνση της νομισματικής πολιτικής κατά τα χρόνια της κρίσης ήταν, de facto, υπερβολικά περιοριστική στις χώρες οι οποίες μπόηκαν σε Προγράμματα δημοσιονομικής προσαρμογής, αυξάνοντας δυσανάλογα το κόστος αυτής. Η δυσλειτουργία των διαπραγματικών αγορών και των χρηματαγορών κατέληξε σε υψηλά πραγματικά επιτόκια και στενότητα ρευστότητας.

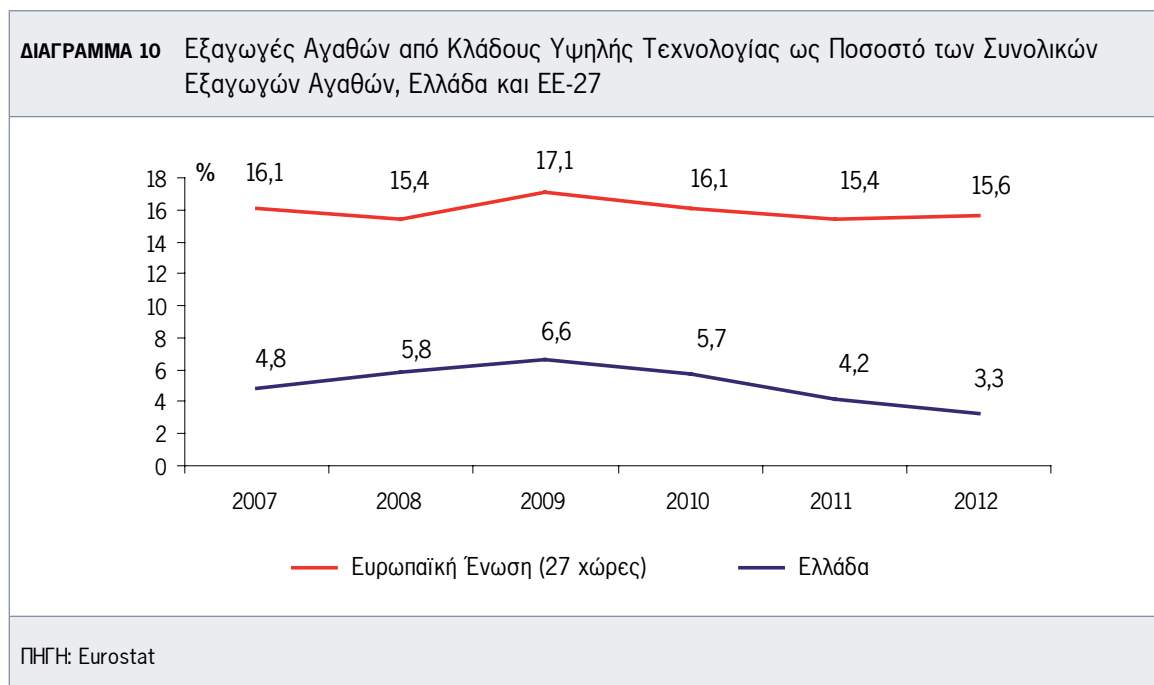
2.6 Ανταγωνιστικότητα ποιότητας και διαρθρωτική ανταγωνιστικότητα

Η επίδραση των παραγόντων κόστους, της ονομαστικής ισοτιμίας συμπεριλαμβανομένης, αν και σημαντική, δεν αρκεί για να εξηγηθεί η συνολική απώλεια ανταγωνιστικότητας της Ελλάδας. Υπάρχει μία σειρά λόγων που τεκμηριώνουν ότι οι εξαγωγικές επιδόσεις σχετίζονται σημαντικά και με ποιοτικούς παράγοντες. Καταρχήν, υπάρχει μία σειρά από χώρες με υψηλό κόστος εργασίας ή με μία συναλλαγματική ισοτιμία η οποία ανατιμάται επί μακρόν και οι οποίες καταγράφουν πλεονάσματα στο ΙΤΣ. Τυπικό παράδειγμα τέτοιας χώρας είναι η Ελβετία. Επιπλέον, και χώρες του Βορρά της Ευρωζώνης, οι οποίες αντιμετώπιζαν την ίδια νομισματική ισοτιμία με τις χώρες του Νότου, παρέμειναν καθ' όλη τη δεκαετία πλεονασματικές. Σε ένα βαθμό αυτό υποδηλοί μία εκτροπή εμπορίου. Ήτοι, η δασμολογική και κανονιστική προστασία έναντι προϊόντων και υπηρεσιών τρίτων χωρών, παρά το υψηλό επίπεδο της ισοτιμίας του ευρώ, παρείχαν ένα ανταγωνιστικό πλεονέκτημα στις χώρες του Βορρά οι οποίες είχαν υψηλότερη άνοδο της παραγωγικότητας ή βραδύτερη αύξηση του μισθολογικού και μη μισθολογικού κόστους (ή και τα δύο) και τους επέτρεψαν να υποκαταστήσουν εξαγωγές τρίτων χωρών ή και εγχώρια παραγωγή στις αγορές των χωρών του Νότου. Ως αποτέλεσμα, τα ενδο-ευρωπαϊκά ισοζύγια απέκτησαν σημαντικές ανισορροπίες.¹² Ωστόσο, δεδομένου ότι οι χώρες της Ευρωζώνης ανταγωνίζονται μεταξύ τους και σε τρίτες αγορές, μία σχετική απώλεια ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές έναντι των εταίρων της Ευρωζώνης θα έπρεπε να λειτουργεί στην κατεύθυνση της μείωσης του μεριδίου των εξαγωγών των λιγότερο ανταγωνιστικών χωρών της Ευρωζώνης προς τρίτες χώρες. Στην ίδια κατεύθυνση θα έπρεπε να λειτουργεί και η διατήρηση της ισοτιμίας του ευρώ σε υψηλά επίπεδα. Στην περίπτωση της Ελλάδας αυτό δεν συνέβη, όπως εξηγήθηκε. Αντιθέτως, οι ελληνικές εξαγωγές προς τη νέα Ευρώπη αυξήθηκαν την ίδια περίοδο που η απώλεια ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές διευρυνόταν. Το σημείο το οποίο αξίζει προσοχής είναι ότι οι εξαγωγές αυτές αφορούσαν σε σημαντικό βαθμό προϊόντα μέσης και χαμηλής τεχνολογίας, ως επί το πλείστον από φθίνοντες κλάδους. Αυτά τα προϊόντα δυσκολεύονταν να βρουν θέση στις ανεπτυγμένες αγορές αλλά είχαν καλύτερη διείσδυση σε λιγότερο ώριμες αγορές. Συνάγεται ότι η απώλεια ανταγωνιστικότητας αφορά σε σημαντικό βαθμό διαρθρωτικούς παράγοντες και προσμετρήσεις ποιότητας.

¹² Η Γερμανία ήταν η χώρα η οποία αύξησε περισσότερο τα μερίδιά της στις εξαγωγές, ενώ η Ιταλία, η Πορτογαλία και η Ελλάδα οι χώρες οι οποίες είδαν τις μεγαλύτερες μειώσεις στα μερίδιά τους.

Στις ανεπτυγμένες οικονομίες η ανταγωνιστικότητα δεν βασίζεται τόσο στη λογική της ελαχιστοποίησης του κόστους όσο σε παράγοντες που έχουν να κάνουν με την καινοτομία, την υψηλή τεχνολογία, την ποιότητα παραγωγής και τη δημιουργία αναγνωρίσιμων ετικετών (brand names). Τα προϊόντα και οι υπηρεσίες με υψηλή προστιθέμενη αξία και φήμη ποιότητας μπορούν να διατεθούν σε υψηλότερες τιμές από τα παρόμοια τυποποιημένα των χωρών χαμηλότερου κόστους, χωρίς την απώλεια μεγάλων μεριδίων αγοράς. Επιπλέον, χαρακτηρίζονται από υψηλή εισοδηματική ελαστικότητα, άρα οι εξαγωγές τους θα αυξάνονται καθώς θα αυξάνεται το κατά κεφαλήν εισόδημα στον πλανήτη.

Η ελληνική οικονομία δεν κατάφερε τα προηγούμενα χρόνια της ταχείας ανάπτυξης να μεταβάλει σημαντικά τη σύνθεση των εξαγωγών της προς όφελος προϊόντων που ενσωματώνουν υψηλή τεχνολογία. Το 2007, οι εξαγωγές προϊόντων από κλάδους υψηλής τεχνολογίας αναλογούσαν μόλις στο 4,8% του συνόλου των εξαγωγών, λιγότερο από το 1/3 του μέσου όρου στην ΕΕ-27 (Διάγραμμα 10). Αν και οι εξαγωγές προϊόντων «υψηλής τεχνολογίας» (κυρίως χημικά, ηλεκτρικές συσκευές, εξοπλισμός γραφείου και τηλεπικοινωνιών) αυξήθηκαν, σε μεγάλο ποσοστό αυτές αφορούσαν συναρμολόγηση εισαγόμενων ενδιάμεσων αγαθών και επανεξαγωγή τους σε χώρες των Βαλκανίων. Ως αποτέλεσμα, η ελληνική προστιθέμενη αξία ήταν σχετικά μικρή, εφόσον τα προϊόντα δεν ενσωματώνουν αρκετή εγχώρια τεχνολογία. Επιπροσθέτως, οι εξαγωγές αυτές δεν βελτιώσαν σημαντικά το ΙΤΣ διότι συμβάδισαν με αντίστοιχη αύξηση των εισαγωγών ενδιάμεσων αγαθών. Είναι εντυπωσιακό ότι όλοι οι κλάδοι της μεταποίησης, ακόμα και οι πιο εξωστρεφείς, ήταν μέχρι το 2009 καθαροί εισαγωγείς.

Το τεχνολογικό περιεχόμενο των εξαγωγών συσχετίζεται και με το γεγονός ότι οι ελληνικές εξαγωγές αγαθών παρέμειναν μικρές, τόσο ως ποσοστό του ΑΕΠ, όσο και εν σχέσει με την εξαγωγή υπηρεσιών (ναυτιλία, τουρισμός), αποτελώντας μόλις 40% του συνόλου των εξαγωγών, το τρίτο χειρότερο ποσοστό στην Ευρώπη των 27. Επιπλέον, ήταν επικεντρωμένες σε ένα μικρό φάσμα προϊόντων.

Η ανταγωνιστικότητα μιας οικονομίας επηρεάζεται σημαντικά και από γενικότερους διαρθρωτικούς παράγοντες οι οποίοι επιδρούν στην παραγωγικότητα, όπως η φιλικότητα του οικονομικού περιβάλλοντος προς την επιχειρηματικότητα, η γραφειοκρατία και η διαφθορά, οι δυσλειτουργίες των αγορών, η ποιότητα των υποδομών, της εκπαίδευσης και της δημόσιας διοίκησης.¹³ Διεθνείς Δείκτες που μετρούν τέτοιες πτυχές, όπως αυτοί της World Bank, του World Economic Forum και του International Institute For Management Development, πιστοποιούν την πολύ χαμηλή –και μάλλον επιδεινούμενη– κατάταξη της Ελλάδας σε σχέση με οποιαδήποτε άλλη χώρα της Ευρωζώνης κατά τα προηγούμενα χρόνια.

Τα διαρθρωτικά προβλήματα της ελληνικής οικονομίας αντανακλώνται και στη χρόνια υστέρηση των Άμεσων Ξένων Επενδύσεων (ΑΞΕ). Το επίπεδο των ΑΞΕ ως ποσοστό του ΑΕΠ ήταν από τα χαμηλότερα στην Ευρώπη. Επιπλέον, οι όποιες ΑΞΕ έγιναν ήταν σχεδόν αποκλειστικά προσανατολισμένες στο λιανικό εμπόριο και γενικότερα σε υπηρεσίες εξυπηρέτησης της εγχώριας αγοράς, σε τομείς χαμηλής τεχνολογίας και σε εξαγορές εγχώριων επιχειρήσεων και όχι δημιουργία νέων.¹⁴ Ως αποτέλεσμα, οι ΑΞΕ δεν αναβάθμισαν ποιοτικά την παραγωγική βάση της οικονομίας, προωθώντας διαχύσεις τεχνολογίας και οργανωτικών δεξιοτήτων και αυξάνοντας την παραγωγικότητα της οικονομίας εν συνόλω. Αντιθέτως, μάλλον έβλαψαν τις εξαγωγικές επιδόσεις της χώρας, εκπορίζοντας εγχώριες επιχειρήσεις με εξαγωγικό προσανατολισμό και επιδεινώνοντας το Ισοζύγιο Εισοδημάτων από την επανεξαγωγή κερδών των Πολυεθνικών Επιχειρήσεων.

3. Η προσαρμογή μεταξύ 2010-2013

Στο παρόν εδάφιο περιγράφεται η σημαντική βελτίωση στην ανταγωνιστικότητα ως προς τις τιμές από την έναρξη του Προγράμματος Προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας έως το 2013. Μικρότερη και βραδύνουσα ήταν η βελτίωση της διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας, καθώς και η πρόοδος της διαδικασίας μεταφοράς πόρων προς τους τομείς των εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών. Αντίθετα, ως προς την ανταγωνιστικότητα ποιότητας υπήρξε επιδείνωση.

Από την αρχή του ελληνικού Προγράμματος Προσαρμογής το 2010, η προσαρμογή της ανταγωνιστικότητας ως προς τις τιμές μέσω της εσωτερικής υποτίμησης ετέθη ως ο ένας από τους δύο πυλώνες της προσπάθειας, με στόχο τη διατηρήσιμη εξισορρόπηση του ΙΤΣ. Αυτό θεωρήθηκε ότι θα επιτευχθεί με την επιστροφή της πραγματικής ισοτιμίας στα επίπεδα που ήταν όταν η χώρα εισήλθε στο κοινό νόμισμα το 2001.¹⁵ Στο δεύτερο Πρόγραμμα, το οποίο συμφωνήθηκε το 2012, η ανάκτηση της ανταγωνιστικότητας κόστους αποτέλεσε κύρια προτεραιότητα.¹⁶ Αιτία της έμφασης στην εσωτερική υποτίμηση υπήρξε η έως τότε αδυναμία της δημόσιας διοίκησης να προωθήσει τις διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις που θα βελτίωναν την παραγωγικότητα της ελληνικής οικονομίας και την ανταγωνιστικότητα ως προς την ποιότητα, αλλά βεβαίως και ο μακρύς χρόνος στον οποίο αυτές οι αλλαγές θα μπορούσαν να αποδώσουν τα πλήρη αποτελέσματά τους. Ως αποτέλεσμα, επισπεύσθηκαν τα μέτρα περιορισμού της εσωτερικής ζήτησης μέσω περιοριστικής εισοδηματικής πολιτικής και μέσω της απελευθέρωσης της αγοράς εργασίας. Τα μέτρα είχαν ως αποτέλεσμα τη σημαντική συρρίκνωση του ΜΚΕ και τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας ως προς το εργατικό κόστος, καθώς και την επιτάχυνση της διόρθωσης του ΙΤΣ.

¹³ Η βιβλιογραφία έχει δείξει ότι ο σημαντικότερος παράγοντας καθορισμού της μακροχρόνιας οικονομικής ανάπτυξης δεν είναι η αύξηση του αποθέματος των παραγωγικών συντελεστών, κεφαλαίου και εργασίας, αλλά η αύξηση της συνολικής παραγωγικότητας των συντελεστών της παραγωγής (total factor productivity) μέσω συσσώρευσης τεχνολογίας. Οι Acemoglu et al. (2001), μεταξύ άλλων, υποστηρίζουν ότι η σημαντικότερη υπολανθάνουσα προσδιοριστική παράμετρος της συνολικής παραγωγικότητας είναι η ποιότητα των θεσμών. Βασικότερες πτυχές, η εφαρμογή των νόμων, το επίπεδο γραφειοκρατίας, η διαφθορά, η δομή των δικαιωμάτων στην υλική και πνευματική ιδιοκτησία και η διασφάλιση της εύρυθμης λειτουργίας των αγορών.

¹⁴ Ίδε Αναστασάτος και Καραμούζης (2011).

¹⁵ Αυτός ο στόχος συμφωνούσε με τις ποσοτικές μετρήσεις μελετών πριν την έλευση της κρίσης και της Τρόικα (ίδε Αναστασάτος 2008, 2009) για το μέγεθος της πραγματικής υποτίμησης το οποίο ήταν αναγκαίο ώστε να επιτευχθεί η αναγκαία προσαρμογή του ΙΤΣ.

¹⁶ Η βιωσιμότητα του χρέους θεωρήθηκε ότι θα αντιμετωπιστεί με τη συνεχιζόμενη δημοσιονομική προσαρμογή και την απομείωση του δημόσιου χρέους μέσω της εθελοντικής ανταλλαγής των ομολόγων τα οποία διακρατούσε ο ιδιωτικός τομέας με άλλα, μικρότερης ονομαστικής αξίας, το γνωστό PSI.

Ολόκληρη σχεδόν η προσαρμογή της εξωτερικής ανισορροπίας συντελέστηκε μέσω του υφεσιακού καναλιού, δηλαδή μέσω μείωσης κατανάλωσης και επενδύσεων, τα οποία μείωσαν και τις εισαγωγές, και όχι διά της απόδοσης των εξαγωγών. Συνεπώς, το τίμημα της επιλογής της πολιτικής εσωτερικής υποτίμησης ήταν βαρύτατο, ήτοι σωρευτική απώλεια του 1/4 του ΑΕΠ της χώρας και εκτόξευση της ανεργίας στο 27%. Παρά ταύτα, η πρόοδος στη διόρθωση του ΙΤΣ ήταν εντυπωσιακή. Συγκεκριμένα, σύμφωνα με τα στοιχεία της ΤτΕ, το ΙΤΣ το 2013 εκτιμάται ότι κατέγραψε πλεόνασμα περί το 1% του ΑΕΠ, έναντι ελλείμματος 14,9% στο αποκορύφωμά του το 2008, 9,9% του ΑΕΠ το 2011 και 3,4% το 2012 (Διάγραμμα 1).¹⁷ Πλεόνασμα εκτιμάται ότι θα παρουσιαστεί και το 2014.

Μέρος της εντυπωσιακής προσαρμογής του ΙΤΣ πρέπει να αποδοθεί και στο πρόγραμμα ανταλλαγής ομολόγων (PSI) και το γεγονός ότι τα δάνεια από τον επίσημο τομέα δίνονται με πολύ ευνοϊκότερους όρους (χαμηλότερα επιτόκια και μεγαλύτερη διάρκεια αποπληρωμής) σε σχέση με αυτά που αντιμετώπιζε η χώρα στις διεθνείς αγορές. Αυτό μείωσε σημαντικά τις πληρωμές τοκοχρεολυσίων του δημόσιου χρέους, περιορίζοντας το έλλειμμα του Ισοζυγίου Εισοδημάτων, από € 8,6 δις το 2011, σε € 1,6 δις το 2012 (και κατ' εκτίμηση € 2,5 δις το 2013) και βελτιώνοντας το ΙΤΣ κατά περίπου 3,2 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ.

Το μεγαλύτερο μέρος της διόρθωσης του ΙΤΣ προήλθε από το Εμπορικό Ισοζύγιο. Μεταξύ 2008-2013, το Ισοζύγιο Αγαθών εκτιμάται ότι βελτιώθηκε κατά περίπου 9,5 ποσοστιαίες μονάδες του ΑΕΠ (από έλλειμμα € 44 δις το 2008 σε έλλειμμα € 17 δις το 2013).¹⁸ Ωστόσο, αυτή η προσαρμογή δεν προήλθε εξίσου μεταξύ εισαγωγών και εξαγωγών. Ενώ οι εισαγωγές αγαθών μειώθηκαν κατά περίπου € 24 δις, από € 63,8 δις το 2008, σε ένα εκτιμώμενο € 40,0 δις το 2013, οι εξαγωγές αγαθών το αντίστοιχο διάστημα αυξήθηκαν μόλις κατά περίπου € 2,7 δις, από € 19,8 δις το 2008, σε ένα εκτιμώμενο € 22,5 δις το 2013. Αν μάλιστα εξαιρεθούν τα πετρελαιοειδή και τα πλοία, οι εξαγωγές των λοιπών αγαθών ήταν το 2013 περίπου στα επίπεδα του 2008, περίπου € 14 δις, απλώς καλύπτοντας τα τελευταία χρόνια την πώση των πρώτων χρόνων της κρίσης.

Η μείωση των εισαγωγών οφείλεται στην κατάρρευση των επενδύσεων και σε μικρότερο βαθμό στη μείωση της κατανάλωσης.¹⁹ Συγκεκριμένα, σχεδόν το 40% της μείωσης των εισαγωγών αφορούσε μηχανολογικό εξοπλισμό. Ενώ ο ρυθμός πώσης της κατανάλωσης περίπου συμβάδιζε με τον γενικό ρυθμό μείωσης του ΑΕΠ, η μείωση της επένδυσης ήταν πολύ μεγαλύτερη. Η συνολική ακαθάριστη επένδυση, από 26,6% του ΑΕΠ το 2007 (€ 59,4 δις), κατέληξε στο 13% του ΑΕΠ το 2013 (€ 23,8 δις). Το γεγονός αυτό έχει προφανείς αρνητικές επιπτώσεις στο αναπτυξιακό δυναμικό της ελληνικής οικονομίας. Υποδηλώνει περαιτέρω ότι, όταν η ελληνική οικονομία ανακάμψει οι εισαγωγές επενδυτικών αγαθών θα αυξηθούν εκ νέου. Αυτό καθιστά ακόμη επιτακτικότερη τη μετατόπιση της παραγωγής προς τομείς διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, ώστε οι σχετικές επενδύσεις να μην επιδεινώσουν το ΙΤΣ.

Στη μείωση της κατανάλωσης καθοριστικό ρόλο είχε η μείωση των διαθέσιμων εισοδημάτων από την ύφεση, την άνοδο της ανεργίας και την αύξηση των φόρων: το ακαθάριστο εθνικό διαθέσιμο εισόδημα μειώθηκε, από € 225 δις το 2008, σε περίπου € 183 δις το 2013 (στοιχεία AMECO). Συνέτεινε όμως και η συγκράτηση των πιστώσεων, με τον ρυθμό πιστωτικής επέκτασης να επιβραδύνεται έντονα και να καταλήγει αρνητικός το 2012 και 2013 (Διάγραμμα 5).

¹⁷ Το γεγονός ότι μέχρι και το 2012 το ΙΤΣ ήταν ελλειμματικό, σε συνδυασμό με τη μείωση του ΑΕΠ, είχε ως αποτέλεσμα το ακαθάριστο εξωτερικό χρέος της χώρας ως ποσοστό του ΑΕΠ να συνεχίσει να αυξάνεται, από 183,3% του ΑΕΠ το 2010 (€ 407 δις) σε 229% του ΑΕΠ το τρίτο τρίμηνο του 2013 (€ 419 δις). Το καθαρό εξωτερικό χρέος αυξήθηκε από 84,5% του ΑΕΠ το 2011 (€ 176 δις) σε 116,9% του ΑΕΠ το τρίτο τρίμηνο του 2013 (€ 214 δις), στοιχεία ΤτΕ.

¹⁸ Το Ισοζύγιο Υπηρεσιών βελτιώθηκε ελαφρά, από πλεόνασμα € 17 δις το 2008 σε εκτιμώμενο πλεόνασμα € 17,6 δις το 2013 (μεγαλύτερη βελτίωση ως ποσοστό του ΑΕΠ περίπου 2,3 ποσοστιαίες μονάδες, λόγω της πώσης του ΑΕΠ). Η βελτίωση κατά € 1 δις των εισπράξεων του τουρισμού υπεραντισταθμίστηκε από μείωση € 7 δις στις εισπράξεις της ναυτιλίας λόγω πτώσης των ναύλων διεθνώς, αλλά μειώθηκαν κατά € 6 δις και οι πληρωμές υπηρεσιών από το εξωτερικό.

¹⁹ Αυτό αντανακλάται στο γεγονός ότι, αν μετρηθεί η διόρθωση ακαθάριστης συνολικής επένδυσης και ακαθάριστης εθνικής αποταμίευσης από τις ακραίες τιμές τους, το 2007 και 2009 αντίστοιχα, το κενό μεταξύ τους έκλεισε κατά τα 2/3 περίπου με μείωση της επένδυσης και κατά το 1/3 με αύξηση της αποταμίευσης, ήτοι μείωση της αρνητικής αποταμίευσης της κυβέρνησης (δημοσιονομικά ελλείμματα) και μείωση της κατανάλωσης των νοικοκυριών (Διάγραμμα 4).

Ασφαλώς οι εξελίξεις αυτές στα συστατικά του εγχώριου ΑΕΠ δεν συναρτώνται αποκλειστικά και μόνο με τις εξελίξεις στην ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας. Ενδεικτικό ως προς αυτό είναι ότι η μεγαλύτερη, σε απόλυτους αριθμούς και ως ποσοστό, μείωση των εισαγωγών συνέβη το 2009, όταν η ανταγωνιστικότητα ως προς τις τιμές έβαινε ακόμα επιδεινούμενη. Η υστέρηση των εξαγωγών, σε ένα βαθμό αντανακλά παράγοντες σχετιζόμενους με τη διεθνή ζήτηση. Κυρίως, όμως, το μοτίβο της προσαρμογής είναι απότοκος του γεγονότος ότι ο κύριος όγκος της συντελέστηκε μέσω του υφειακού καναλιού. Μάλιστα, η ύφεση δεν σχετίζεται μόνο με την κατάρρευση των εισαγωγών αλλά και με την υστέρηση των εξαγωγών, στον βαθμό που αυτή η ύφεση προκάλεσε προβλήματα ρευστότητας των εξαγωγικών επιχειρήσεων και αποεπένδυση. Ο Darvas (2013) δείχνει ότι τα μερίδια των ελληνικών εξαγωγών στις κύριες αγορές των ελληνικών προϊόντων²⁰ δεν επωφεληθήκαν από τη βελτίωση της ανταγωνιστικότητας όσο άλλων ευρωπαϊκών χωρών, οι οποίες βελτίωσαν αντίστοιχα την ανταγωνιστικότητά τους. Αυτό εγείρει ανησυχίες ότι το παραγωγικό και εξαγωγικό δυναμικό της ελληνικής οικονομίας έχει υποστεί βλάβη από την πολυετή ύφεση.

Παρά το γεγονός ότι η προσαρμογή προήλθε κυρίως μέσω του υφειακού καναλιού, η διόρθωση στην ανταγωνιστικότητα κόστους υπήρξε και ήταν ταχύτερη του αναμενόμενου από το Πρόγραμμα Προσαρμογής. Μία επισκόπηση των σωρευτικών μεταβολών της πραγματικής ισοτιμίας, όπως τη μετρούν οι διεθνείς επίσημες πηγές (Πίνακας 1), δείχνει ότι, μέχρι το τέλος του 2013, η πραγματική ισοτιμία βασισμένη στο ΜΚΕ επέστρεψε σχεδόν στα επίπεδα του 2001, ανακτώντας το μεγαλύτερο μέρος των απωλειών ανταγωνιστικότητας της προηγούμενης δεκαετίας. Αυτό παρά το γεγονός ότι οι επίσημοι δείκτες δεν διαφοροποιούν μεταξύ τιμών εμπορευσίμων και μη εμπορευσίμων, καθώς και μεταξύ κύριων εμπορικών εταιρών στα αγαθά και τις υπηρεσίες. Η διόρθωση επετεύχθη μέσω της ταχείας μείωσης των μισθών. Οι μέσες αποδοχές μειώθηκαν σωρευτικά μεταξύ 2010-2013 κατά 18,9% στην ελληνική οικονομία εν συνόλω και κατά 23,6% στον επιχειρηματικό τομέα (στοιχεία ΤτΕ). Ως αποτέλεσμα, η σωρευτική μείωση του ΜΚΕ έφθασε το αντίστοιχο διάστημα σχεδόν το 19% (Διάγραμμα 7), παρά την πτώση της παραγωγικότητας ανά απασχολούμενο λόγω της δραματικής μείωσης των επενδύσεων κατά την ίδια περίοδο.

Η διόρθωση της πραγματικής ισοτιμίας η οποία μετράται με τη χρήση του ΔΤΚ, αν και σημαντική, υστερεί σε μέγεθος. Οι κύριοι λόγοι είναι οι αυξήσεις των έμμεσων φόρων κατά τον πρώτο χρόνο του Προγράμματος Προσαρμογής, οι οποίες επιβάρυναν τις τιμές, καθώς και η καθυστέρηση στην εφαρμογή των μεταρρυθμίσεων στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών για την αντιμετώπιση των ολιγοπωλιακών στρεβλώσεων. Δεδομένου όμως ότι η επίδραση των αυξήσεων των έμμεσων φόρων εξαντλήθηκε και οι μεταρρυθμίσεις επιταχύνονται, αλλά και λόγω της προϊούσας ύφεσης, ο πληθωρισμός έχει μπει από το 2013 σε αρνητικό έδαφος.²¹ Αν και ο αρνητικός πληθωρισμός δεν εκτιμάται ότι θα παγιωθεί, οι αρνητικές διαφορές του πληθωρισμού έναντι των εταιρών της Ευρωζώνης αναμένεται να συνεχιστούν και τα επόμενα έτη. Αυτή η εξέλιξη, αν και επιβλαβής για τη δυναμική του δημόσιου χρέους ως ποσοστού του ΑΕΠ, ωστόσο αναμένεται να ωφελήσει την ανταγωνιστικότητα, ιδίως των υπηρεσιών.

²⁰ Τα μερίδια προτιμώνται ως μεταβλητή ενδιαφέροντος έναντι της απόλυτης αξίας των εξαγωγών ώστε να αφαιρεθεί η επίδραση του επιπέδου της διεθνούς ζήτησης.

²¹ Ο εφαρμοσμένος ΔΤΚ εκτιμάται ότι μειώθηκε το 2013 περί το -1%, με τις πιέσεις αποπληθωρισμού να εντείνονται τους τελευταίους μήνες του έτους προς την περιοχή του -3%, καταγράφοντας την αρνητικότερη τιμή από τη δεκαετία του 1960.

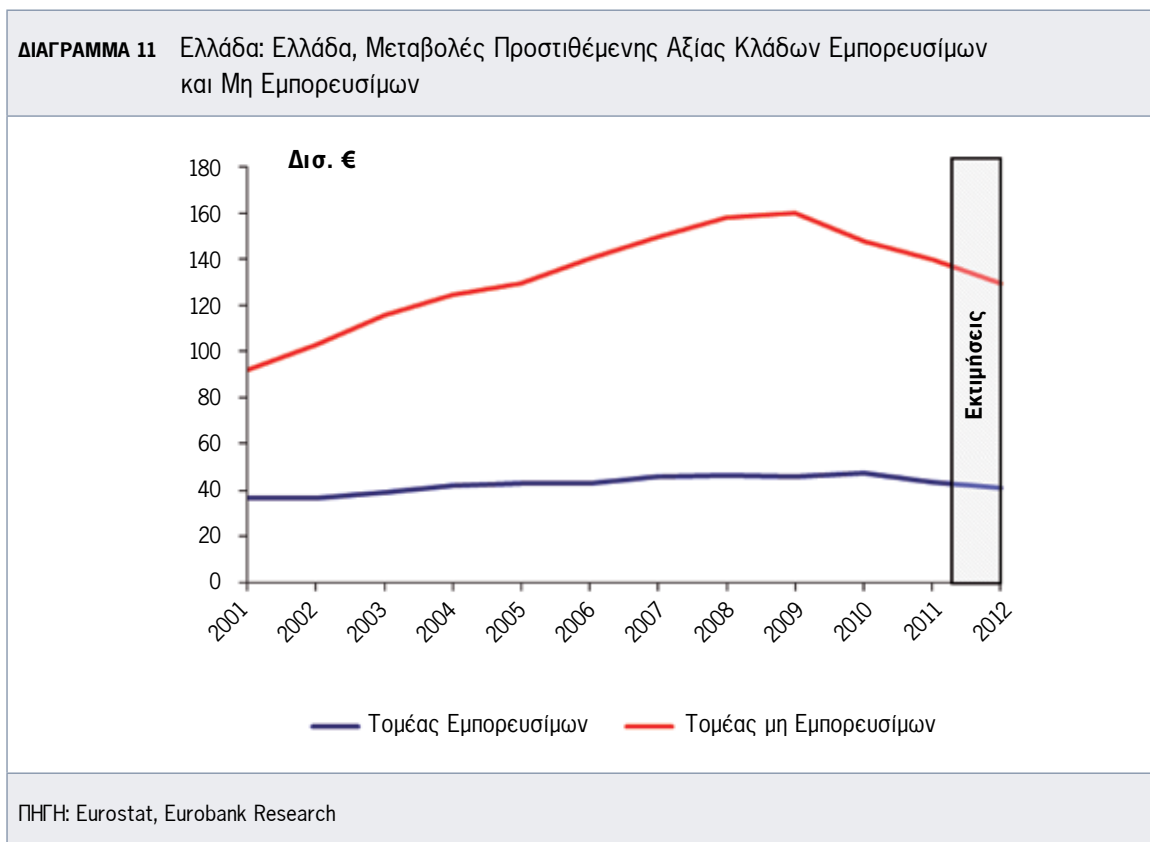
ΠΙΝΑΚΑΣ 1 Απώλεια και Ανάκτηση Ανταγωνιστικότητας, Σωρευτικές Μεταβολές Δεικτών Σταθμισμένης Πραγματικής Ισοτιμίας						
Βασισμένες στο Κόστος ανά μονάδα Εργασίας						
	IMF	Eurostat, έναντι ΕΕ-17	ECB, έναντι ΕΕ-17	AMECO, έναντι ΕΕ-15	AMECO, έναντι 24 βιομηχανικών χωρών	AMECO, έναντι 37 βιομηχανικών χωρών
Μεταβολή 1994-2009	24,1%	27,4%		28,3%		
Μεταβολή 2001-2009	21,8%	13,7%	24,5%	19,2%	26,4%	22,9%
Μεταβολή 2009-2012	-10,7%	-10,2%	-15,0%	-12,0%	-13,9%	-13,6%
Μεταβολή 2009-2013			-21,9%	-18,4%	-19,1%	-18,5%
Βασισμένες στον Δείκτη Τιμών Καταναλωτή					Βασισμένη στον Αποπληθωριστή του ΑΕΠ	
	IMF	Eurostat, έναντι ΕΕ-17	ECB, έναντι ΕΕ-17	OECD, έναντι 40 χωρών	ECB, έναντι ΕΕ-17	
Μεταβολή 1994-2009	17,6%	14,9%	14,8%	19,5%		
Μεταβολή 2001-2009	19,9%	9,4%	18,3%	20,0%	17,7%	
Μεταβολή 2009-2012	-2,6%	2,0%	-4,4%	-4,1%	-8,1%	
Μεταβολή 2009-2013			-5,2%		-9,6%	
ΠΗΓΗ: Eurobank Research, Eurostat, AMECO, ECB, IMF, OECD						

Η μεταβολή της ανταγωνιστικότητας ποιότητας, δυστυχώς, δεν υπήρξε θετική. Το ποσοστό των συνολικών εξαγωγών αγαθών που προήλθαν από κλάδους υψηλής τεχνολογίας υποδιπλασιάστηκε, από 6,6% το 2009, σε 3,3% το 2012 (Διάγραμμα 10). Προφανώς, το χρονικό διάστημα είναι πολύ μικρό για να συντελεστούν οι μακροχρόνιες μεταβολές στη δομή της οικονομίας που θα απαιτούντο για τη βελτίωση του τεχνολογικού περιεχομένου των εξαγωγών, όμως και η ίδια η κρίση συνέτεινε σε αυτό. Πρώτον, οι δαπάνες για έρευνα και τεχνολογία, οι οποίες ήταν ήδη πολύ χαμηλές και προ κρίσεως σε σχέση με την υπόλοιπη Ευρώπη, μειώθηκαν σημαντικά περαιτέρω αυτά τα έτη. Δεύτερον, η μείωση του εργατικού κόστους επέτρεψε την επιβίωση δραστηριοτήτων έντασης εργασίας. Αυτό, σε συνδυασμό με τη μείωση των περιθωρίων κέρδους εγχωρίως, η οποία κινητροδότησε τις επιχειρήσεις να εξαγουν μέρος της παραγωγής τους, βοήθησε ώστε οι κλάδοι έντασης εργασίας να συντηρήσουν καλύτερα τα μερίδιά τους. Κατ' αυτή την έννοια, η περαιτέρω μείωση των μισθών θα είναι επιβλαβής, καθόσον έλκει το πρότυπο εξειδικεύσεων της χώρας σε λάθος κατεύθυνση.

Η εφαρμογή πλειάδας μεταρρυθμίσεων στις αγορές εργασίας και προϊόντων και στη δημόσια διοίκηση, όσο ατελείς και αν υπήρξαν, εντούτοις βοήθησαν ώστε να βελτιωθεί η κατάταξη της χώρας στους δείκτες διαρθρωτικής ανταγωνιστικότητας. Στον δείκτη Ease of Doing Business της World Bank για το 2014, η Ελλάδα κατέλαβε την 72η θέση μεταξύ 189 χωρών, από 109η μεταξύ 183 χωρών το 2010.²² Αν και η κατάταξη αυτή παραμένει εξαιρετικά χαμηλή σε σύγκριση με άλλες ευρωπαϊκές χώρες, δίνει ένα μέτρο της προόδου που έχει συντελεστεί. Οι μεταρρυθμίσεις αυτές, εφόσον δεν διακοπούν ή –ακόμα χειρότερα– ανατραπούν, θα βελτιώσουν τη δομική ανταγωνιστικότητα της χώρας τα επόμενα έτη.

²² Η βελτίωση του τελευταίου έτους (κατά 22 θέσεις) οφείλεται κυρίως στο γεγονός ότι μειώθηκαν τα γραφειοκρατικά εμπόδια για την έναρξη λειτουργίας μιας νέας επιχείρησης. Η προσπάθεια ξεκίνησε στις αρχές του 2010, πριν το Μνημόνιο, ο νόμος ψηφίστηκε τον Απρίλιο του 2012 επί Κυβέρνησης Παπαδήμου, αλλά ολοκληρώθηκε με τις τελικές υπογραφές ένα χρόνο αργότερα. Χρειάστηκαν, δηλαδή, τρία χρόνια για μια μεταρρύθμιση στην οποία κανένα οργανωμένο συμφέρον δεν εναντιώθηκε.

Εν μέρει θετική μπορεί να χαρακτηριστεί και η πρόοδος της διαδικασίας μεταφοράς πόρων προς τους τομείς των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών, προϋπόθεση απαραίτητη για την αναδιάρθρωση του γενικότερου αναπτυξιακού προτύπου της ελληνικής οικονομίας. Στο Διάγραμμα 11, οι τομείς των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών φαίνονται ότι συγκράτησαν την εγχώρια προστιθέμενη αξία του προϊόντος τους κατά τα έτη της ύφεσης παρά την έντονη πτώση του ΑΕΠ.²³ Αντιθέτως, οι τομείς των μη εμπορεύσιμων παρουσίασαν έντονη πτώση. Σχεδόν το σύνολο της μείωσης του ΑΕΠ προήλθε από αυτούς τους τομείς. Βεβαίως, μέρος αυτής της πτώσης δεν αφορά μείωση του όγκου της παραγωγής αλλά μείωση των σχετικών τιμών των μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών. Αυτό είναι θετικό στον βαθμό που, όπως εξηγήθηκε, η εσωτερική υποτίμηση συνίσταται εν μέρει σε αλλαγή των σχετικών τιμών μεταξύ μη εμπορεύσιμων και εμπορεύσιμων και όχι σε οριζόντια μείωση των τιμών. Στην πραγματικότητα η ύφεση άρχισε να διορθώνει τη στρέβλωση των προηγούμενων ετών, όταν σχεδόν το σύνολο της ονομαστικής αύξησης του ΑΕΠ προήλθε από τους τομείς των μη εμπορεύσιμων, εν μέρει λόγω της μετατόπισης πόρων προς αυτούς τους τομείς και τη διόγκωση της σχετικής ζήτησης, και εν μέρει λόγω της αύξησης της σχετικής τιμής τους.²⁴ Η προσαρμογή, όμως, έχει συντελεστεί μόνον κατά το ήμισυ: αφορά την ταχύτερη συρρίκνωση των τομέων των μη εμπορεύσιμων και όχι την επέκταση της παραγωγής του τομέα των εμπορεύσιμων. Αυτό μένει –και πρέπει– να γίνει τα επόμενα έτη.

²³ Τα στοιχεία αντλήθηκαν από τη βάση δεδομένων της Eurostat σε επίπεδο κατηγοριοποίησης οικονομικών δραστηριοτήτων NACE Rev. 2. Η κατάταξη των τομέων που επελέγη είναι η εξής: στους τομείς των διεθνώς εμπορεύσιμων: γεωργία, δασοπονία και αλιεία, ορυχεία και λατομεία, μεταποίηση, ξενοδοχεία, πλωτές και αεροπορικές μεταφορές. Στους τομείς των μη εμπορεύσιμων: ενέργεια, κατασκευές, μεταφορές πλην πλωτών και αεροπορικών, χρηματοπιστωτικές, ασφαλιστικές και λοιπές επιχειρηματικές υπηρεσίες, χονδρικό και λιανικό εμπόριο, λοιπές υπηρεσίες. Παρεμφερή αποτελέσματα εξάγονται και με εναλλακτικές κατηγοριοποιήσεις.

²⁴ Αυτό είναι εμφανές και αν οι τομείς εκφραστούν ως ποσοστά του ΑΕΠ, όπου το μερίδιο των μη εμπορεύσιμων αυξάνεται κατά τα έτη 2001-2009, με τον κύριο όγκο της μεταβολής να συντελείται στα έτη αμέσως μετά την εισδοχή στο ευρώ. Η τάση αντιστρέφεται, αν και βραδέως, μετά την κρίση. Βεβαίως, μέρος αυτής της εξέλιξης πρέπει να αποδοθεί στην ανάκαμψη της παγκόσμιας οικονομίας μετά τη Μεγάλη Ύφεση του 2009.

4. Μελλοντικές προοπτικές

Στο παρόν εδάφιο επιχειρείται μια εκτίμηση των μελλοντικών εξελίξεων της ανταγωνιστικότητας και της επίδρασης που αυτή θα έχει στις επιδόσεις του εξωτερικού τομέα. Δεδομένου ότι η επιστροφή του ΙΤΣ σε πλεονασματικό αποτέλεσμα το 2013 οφείλεται σε μεγάλο βαθμό στην πολυετή ύφεση, ήτοι στη μείωση των εισαγωγών λόγω της κατάρρευσης των επενδύσεων και της κατανάλωσης (και δευτερευόντως στη μείωση των τοκοχρεολυσίων του δημόσιου χρέους λόγω PSI και επίσημου δανεισμού με ευνοϊκούς όρους), το ερώτημα που τίθεται είναι αν το πλεόνασμα αυτό είναι διατηρήσιμο και μετά το πέρας της ύφεσης, όταν οι επενδύσεις ανακάμψουν και η κατανάλωση σταθεροποιηθεί. Προφανώς απαιτείται μία εξίσου διατηρήσιμη μεγέθυνση των εξαγωγών αγαθών και υπηρεσιών, όπως και της υποκατάστασης εισαγωγών από εγχωρίως παραγόμενα προϊόντα, για να εξισορροπηθεί η αναμενόμενη αύξηση των εισαγωγών.

Οι Anastasatos and Malliaropoulos (2013) υπολόγισαν ότι το PSI θα βελτιώσει το ΙΤΣ μόνιμα κατά 1% του ΑΕΠ ετησίως, λόγω της μείωσης των τοκοχρεολυσίων. Άλλο 1% βελτίωσης θα προέλθει από την εξομάλυνση των δαπανών για αγορές πλοίων.²⁵ Λαμβάνοντας αυτά υπόψη και με εύλογες υποθέσεις για τον ρυθμό οικονομικής μεγέθυνσης, τα επιτόκια και τον πληθωρισμό, για να σταθεροποιηθεί το καθαρό εξωτερικό χρέος στο 80% του ΑΕΠ, το οποίο θεωρείται ένα λογικό όριο διατηρησιμότητας, οι συγγραφείς υπολογίζουν ότι το εμπορικό ισοζύγιο πρέπει να καταγράφει πλεονάσματα της τάξης του 0,5%-1,5% ετησίως έως το 2040. Επομένως, η προσπάθεια θα είναι μακροχρόνια.

Μπορεί η Ελλάδα να καταφέρει διαρκή πλεονάσματα στο εξωτερικό ισοζύγιο; Η πλεονασματικότητα του ΙΤΣ έχει κάποιες προϋποθέσεις. Πρώτον, δεδομένου ότι μέχρι το τέλος του 2013 ανακτήθηκαν όλες οι προηγούμενες απώλειες ανταγωνιστικότητας κόστους, εφεξής η μεταβολή των ονομαστικών μισθών πρέπει να διατηρηθεί το πολύ ίση με το άθροισμα του πληθωρισμού και της μεταβολής της παραγωγικότητας και να συγκρατηθούν τα περιθώρια κέρδους, ώστε να μη συσσωρευτούν εκ νέου απώλειες.²⁶ Δεύτερον, είναι σημαντικό να συγκρατηθεί ή και να αναστραφεί η ανατίμηση του ευρώ. Η ανατίμηση του νομίσματος πλήττει ιδιαίτερα χώρες σαν την Ελλάδα οι οποίες, επί του παρόντος, δεν διαθέτουν πολλά προϊόντα με φήμη ποιότητας και υψηλό τεχνολογικό περιεχόμενο, και άρα ανταγωνίζονται κυρίως σε όρους κόστους. Επομένως, τρίτον, πρέπει να βελτιωθεί το τεχνολογικό περιεχόμενο και η προστιθέμενη αξία των ελληνικών εξαγωγών. Τέταρτον, πρέπει να διατηρηθεί, αν όχι να ενισχυθεί, η μείωση των σχετικών τιμών, μισθών και περιθωρίων κέρδους στους κλάδους των μη εμπορευσίμων, ώστε να διευκολυνθεί η μεταφορά πόρων προς τους εξωστρεφείς τομείς.²⁷

Μακροπρόθεσμα, οι εξαγωγές έχουν το δυναμικό να οδηγήσουν την ελληνική οικονομία προς τον δυναμικό ρυθμό ανάπτυξης της τάξης του 3%. Οι Anastasatos and Malliaropoulos (2013) έδειξαν ότι με βάση την ήδη πραγματοποιηθείσα μείωση του ΜΚΕ και την αναμενόμενη άνοδο της παραγωγικότητας της εργασίας, μέσα στα επόμενα έτη θα έχει επιτευχθεί σωρευτική βελτίωση της ανταγωνιστικότητας κατά 30% χωρίς περαιτέρω μείωση μισθών. Δεδομένων των προοπτικών της παγκόσμιας οικονομίας, αυτό είναι επαρκές για να

²⁵ Δεδομένου ότι η Ελλάδα διέθετε τα προηγούμενα χρόνια άνω των 5 ποσοστιαίων μονάδων του ΑΕΠ για καθαρές εισαγωγές καυσίμων, πιθανή αξιοποίηση των ελληνικών υδρογονανθράκων έχει το δυναμικό να βελτιώσει περαιτέρω το ΙΤΣ στο μακροχρόνιο διάστημα. Αντίστοιχα αποτελέσματα θα έχει και η επένδυση σε Ανανεώσιμες Πηγές Ενέργειας.

²⁶ Στην πραγματικότητα, είναι εφικτό το ΜΚΕ να μειωθεί περαιτέρω μέσω της αύξησης της παραγωγικότητας των εξωστρεφών τομέων λόγω των διαρθρωτικών αλλαγών, χωρίς μειώσεις των πραγματικών μισθών. Ωστόσο, αυτό δεν είναι ένα εύκολο έργο, αφού απαιτεί επενδύσεις και εισαγωγή καινοτομίας.

²⁷ Οι δύο τελευταίες προϋποθέσεις αργούν να ευδοκιμήσουν. Έτσι, για ένα εύλογο ενδιάμεσο χρονικό διάστημα τα πλεονάσματα στο ΙΤΣ και η σταθεροποίηση και μείωση του εξωτερικού χρέους δεν είναι δεδομένα. Για τον λόγο αυτό, αν ο τελικός στόχος είναι η μεγέθυνση της οικονομίας, τότε είναι σημαντικό να συγκρατηθεί η μείωση της κατανάλωσης, ώστε να μη διαρρεύσουν πολύτιμοι ανθρώπινοι πόροι στο εξωτερικό και πληγεί ανεπανόρθωτα ο δυναμικός ρυθμός ανάπτυξης της ελληνικής οικονομίας. Οι Αναστατάτος και Καραμούζης (2011) έδειξαν ότι, λόγω του μικρού μεγέθους του εξωτερικού τομέα ως ποσοστού του ελληνικού ΑΕΠ, οι ρυθμοί ετήσιας αύξησης των εξαγωγών οι οποίοι θα απαιτούντο για τη σταθεροποίηση του ΑΕΠ αν συνεχιζόταν η μείωση της κατανάλωσης που παρατηρήθηκε τα προηγούμενα έτη, είναι μη ρεαλιστικοί.

επιτευχθεί ετήσια πραγματική αύξηση των εξαγωγών κατά 8% ετησίως μέχρι το 2020, έναντι μέσης αύξησης των παγκόσμιων εξαγωγών κατά 5% ετησίως. Αυτό με τη σειρά του είναι επαρκές για να ανέλθει ο λόγος εξαγωγών προς ΑΕΠ στο 39% το 2020, επίπεδο συγκρίσιμο με αυτό της ΕΕ-17, από 29% το 2013. Σε ένα τέτοιο σενάριο, οι εξαγωγές θα συνεισφέρουν 2,5 π.μ. ετησίως στην ανάπτυξη του ΑΕΠ, αναπληρώνοντας τη μειούμενη συνεισφορά της κατανάλωσης.

5. Συμπεράσματα και προτάσεις πολιτικής

Στην παρούσα μελέτη καταδεικνύεται ότι η απώλεια ανταγωνιστικότητας της ελληνικής οικονομίας ως προς τις τιμές και η σχετιζόμενη επιδείνωση του ΙΤΣ είχαν ως βασικές αιτίες την υπερβολική αισιοδοξία των ιδιωτών ως προς τα μελλοντικά τους εισοδήματα και την άφρονα επεκτατική δημοσιονομική πολιτική. Η επέκταση της εγχώριας ζήτησης έγινε δυνατή λόγω της ευχερέστερης πρόσβασης σε εξωτερικό δανεισμό μετά την εμπέδωση της προοπτικής της ΟΝΕ. Η περιοριστική πολιτική η οποία εφαρμόστηκε ως μέρος του Προγράμματος Προσαρμογής της ελληνικής οικονομίας από το 2010, είχε ως αποτέλεσμα την ανάκτηση περίπου όλων των απωλειών ανταγωνιστικότητας ως προς το κόστος της προηγούμενης δεκαετίας και τον ισοσκελισμό του ΙΤΣ από το 2013.

Ωστόσο, η ανάκτηση των απωλειών ανταγωνιστικότητας κόστους επετεύχθη με βαρύτατο τίμημα σε όρους απώλειας ΑΕΠ και αύξησης της ανεργίας. Εν μέρει, αυτό σχετίζεται με το γεγονός ότι δόθηκε προτεραιότητα στη μείωση του εργατικού κόστους και την απελευθέρωση της αγοράς εργασίας. Ίσως ορθότερη επιλογή θα ήταν να έχει προηγηθεί η διόρθωση των ολιγοπωλιακών στρεβλώσεων των αγορών προϊόντων και υπηρεσιών και κατόπιν να ακολουθούσε η απελευθέρωση της αγοράς εργασίας.²⁸ Εν μέρει, σχετίζεται και με την απροθυμία των επίσημων δανειστών να διαθέσουν μεγαλύτερα κονδύλια, τα οποία θα ήταν απαραίτητα ώστε η προσαρμογή να επιτευχθεί με βραδύτερο ρυθμό. Ως τελικό αποτέλεσμα, η μείωση της κατανάλωσης έγινε με ρυθμό τόσο ταχύ που δεν ήταν δυνατόν να αναπληρωθεί εγκαίρως από βελτιώσεις στην ανταγωνιστικότητα και τις εξαγωγές. Αφενός, το μέγεθος του ελληνικού εξαγωγικού τομέα ήταν, και παραμένει, πολύ μικρό ως ποσοστό του ΑΕΠ και αφετέρου, οι διαρθρωτικές πολιτικές οι οποίες θα τόνωναν τις εξαγωγές καθυστέρησαν και, ούτως ή άλλως, έχουν μακρό χρόνο ωρίμανσης μέχρι να αποδώσουν τους πλήρεις καρπούς τους.

Σήμερα οι διαρθρωτικές αλλαγές είναι απολύτως κρίσιμο να προχωρήσουν για πολλούς λόγους. Πρώτον, η διατηρησιμότητα της εξωτερικής ισορροπίας βασίζεται στη μεταφορά πόρων προς τους τομείς των διεθνώς εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών. Μέχρις στιγμής έχει υπάρξει περιορισμός της αξίας των τομέων μη εμπορεύσιμων αγαθών και υπηρεσιών αλλά όχι αύξηση της αξίας των αντίστοιχων τομέων εμπορευσίμων. Δεύτερον, η ανταγωνιστικότητα της ελληνικής οικονομίας μακροπρόθεσμα εξαρτάται περισσότερο από τη βελτίωση του τεχνολογικού περιεχομένου των εξαγωγών παρά από τις τιμές τους και οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις βοηθούν προς αυτή την κατεύθυνση. Τρίτον, οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις είναι αναγκαίες για την αύξηση της παραγωγικότητας της οικονομίας, η οποία πρέπει να είναι και ο μοναδικός τρόπος με τον οποίον θα μειώνεται το ΜΚΕ εφεξής. Περαιτέρω μείωση του κόστους εργασίας πρέπει να αποφευχθεί: αν και βραχυχρόνια παρουσιάζεται ως μία λύση στο οξύτατο πρόβλημα της ανεργίας, μακροχρονίως η επιβίωση ή αναβίωση δραστηριοτήτων έντασης εργασίας παρεμποδίζουν την απελευθέρωση πόρων για να κατευθυνθούν προς παραγωγικότερους τομείς και έλκουν το μοντέλο εξειδικεύσεων της χώρας προς λάθος κατεύθυνση. Τέταρτον, ο επιτευχθείς ισοσκελισμός του ΙΤΣ δεν είναι αναγκαστικά διατηρήσιμος μετά το πέρας της ύφεσης χωρίς μεταρρυθμίσεις, δεδομένου ότι σε μεγάλο βαθμό βασίστηκε στη μείωση των εισαγωγών επενδυτικών αγαθών, η οποία θα αναστραφεί όταν ανακάμψει η οικονομία.

²⁸ Όπως είχε προταθεί πολύ νωρίτερα από τον Χαρδούβελη (2007).

Οι διαρθρωτικές μεταρρυθμίσεις, για να αποδώσουν τα επιθυμητά αποτελέσματα στην παραγωγικότητα, πρέπει να αποκτήσουν κρίσιμη μάζα. Πιθανή αβελτηρία στην εφαρμογή τους κινδυνεύει να οδηγήσει σε διεύρυνση της διαρροής πολύτιμων ανθρώπινων πόρων στο εξωτερικό, αποεπένδυση και καταστροφή κεφαλαίου και άρα μόνιμη βλάβη στο αναπτυξιακό δυναμικό της ελληνικής οικονομίας. Για να αποφευχθεί αυτό, οι επιλογές της οικονομικής πολιτικής είναι συγκεκριμένες:

1. Προτεραιοποίηση και επιτάχυνση των διαρθρωτικών μεταρρυθμίσεων με το μεγαλύτερο όφελος στην παραγωγικότητα, ήτοι στις παρεμβάσεις για την εξάλειψη των στρεβλώσεων στις αγορές προϊόντων και υπηρεσιών (ιδίως στους τομείς των μη εμπορευσίμων), τη μείωση του μεγέθους και ταυτόχρονη ποιοτική αναβάθμιση της δημόσιας διοίκησης, μείωση του κόστους που η γραφειοκρατία επιφέρει στην επιχειρηματικότητα, μείωση της αβεβαιότητας και πολυπλοκότητας του ρυθμιστικού περιβάλλοντος και της διαφθοράς.
2. Προσέλκυση παραγωγικών και εξωστρεφών άμεσων ξένων επενδύσεων (ΑΞΕ) με ατμομηχανή το πρόγραμμα ιδιωτικοποιήσεων. Δεδομένης της αδυναμίας των εγχώριων κεφαλαίων να επενδύσουν, οι ΑΞΕ είναι μεσοπρόθεσμα το βασικότερο όχημα αποκατάστασης του παραγωγικού δυναμικού.
3. Αναβάθμιση των υποδομών μεταφορών, ώστε να καταστεί συμφέρουσα για τις ξένες επιχειρήσεις η μεταφορά της παραγωγής στην Ελλάδα και η επανεξαγωγή στις ανεπτυγμένες χώρες.
4. Ενθάρρυνση της αύξησης του μεγέθους των εγχώριων επιχειρήσεων. Οι μεγαλύτερες επιχειρήσεις είναι αποτελεσματικότερες σε όρους κόστους και πιο ικανές να επενδύουν σε έρευνα αγοράς, καινοτομία, πάγια κεφάλαια και επιμόρφωση εργαζομένων. Επίσης, έχουν καλύτερες ικανότητες διαπραγμάτευσης τιμών στις διεθνείς αγορές, καλύτερη πρόσβαση σε διεθνή δίκτυα διανομής και marketing, προωθούν τη δημιουργία επώνυμων προϊόντων και υπηρεσιών με ποικιλότητα, έχουν μικρότερη εξάρτηση από συγκεκριμένες αγορές-στόχους και μεγαλύτερη πιστοληπτική ικανότητα.
5. Ενίσχυση της ρευστότητας των εξαγωγικών επιχειρήσεων.
6. Διευκόλυνση της μεταφοράς πόρων προς τους τομείς των εμπορευσίμων αγαθών και υπηρεσιών με κατάλληλη πολιτική κινήτρων (αλλά όχι με επιδοτήσεις) και με εντατικότερη ενημέρωση.
7. Διευκόλυνση δραστηριοτήτων που ενσωματώνουν γνώση και υψηλή τεχνολογία, με στρατηγικό στόχο τη μετάβαση σε ένα μεταβιομηχανικό πρότυπο οικονομίας της γνώσης και της υψηλής προστιθέμενης αξίας.
8. Εφαρμογή πολιτικών στήριξης και κοινωνικής ενσωμάτωσης όσων πληγούν, καθώς και μετεκπαίδευσης σε νέες ειδικεύσεις, αφού η διαδικασία μετασχηματισμού συνεπάγεται υψηλή ανεργία στο μεταβατικό διάστημα, αλλά και την απαξίωση των προσόντων όσων εργάζονταν σε φθίνοντες τομείς και άρα μακροχρόνια ανεργία.

Ο βαθμός στον οποίον θα εφαρμοστούν αυτές οι πολιτικές, σε συνδυασμό με τις εξελίξεις στο διεθνές περιβάλλον, θα καθορίσουν και την πιθανότητα να αποφύγει η ελληνική οικονομία μία παρατεταμένη περίοδο χαμηλής ανάπτυξης και υψηλής ανεργίας, με βαρύτερες οικονομικές, κοινωνικές και γεωστρατηγικές συνέπειες. Τεχνικά, η επιστροφή σε δυναμικούς ρυθμούς ανάπτυξης με άξονα τις εξαγωγές και τις επενδύσεις είναι απολύτως εφικτή. Προϋποθέτει όμως την οριστική εγκατάλειψη των ψευδαισθήσεων των εύκολων λύσεων του παρελθόντος και τη συστηματική εργασία όλων πάνω σε ένα εθνικό σχέδιο δράσης.

Βιβλιογραφία - Πηγές

- Αναστασάτος, Τ., (2008), Η Επιδείνωση του Ελληνικού Ισοζυγίου Τρεχουσών Συναλλαγών: Αίτια, Επιπτώσεις και Σενάρια Προσαρμογής, Οικονομία & Αγορές, Eurobank Research, Τόμος III, Τεύχος 6, Ιούνιος.
- Αναστασάτος, Τ., (2009), Προς Ένα Νέο Ελληνικό Αναπτυξιακό Πρότυπο: Επενδύσεις και Εξωστρέφεια, Οικονομία & Αγορές, Eurobank Research, Τόμος IV, Τεύχος 7, Νοέμβριος.
- Αναστασάτος, Τ. και Ν. Καραμούζης, (2011), Η Ανάπτυξη της Ελληνικής Οικονομίας: Πηγές, Προοπτικές και ο Ρόλος των Επενδύσεων και των Εξαγωγών, στο *Μελέτες Οικονομικής Πολιτικής για την Ελληνική και τη Διεθνή Οικονομία*, Συλλογικός τόμος προς τιμήν του Π. Προδρομίδη, Εκδόσεις Οικονομικού Πανεπιστημίου Αθηνών.
- Χαρδούβελης, Γ., (2007), Μακροοικονομική Διαχείριση και η Ανάγκη Διαρθρωτικών Μεταρρυθμίσεων μετά την Είσοδο στη Νομισματική Ένωση, Οικονομία & Αγορές, Eurobank Research, Τόμος 2, Τεύχος 8, Οκτώβριος.
- Acemoglu, D., S. Johnson and J. A. Robinson, (2001), Reversal of Fortune: Geography and Institutions in the Making of the Modern World Income Distribution, NBER Working Paper 8460.
- Anastasatos, T. G. and D. Malliaropoulos, (2013), The improvement in the Competitive Position of the Greek Economy and Prospects for an Export-led Growth Model, *Economy & Markets*, Eurobank research, January.
- Anastasatos, T. G. and D. Malliaropoulos, (2011), Competitiveness, External Deficit and External Debt of the Greek Economy, *Economy & Markets*, Eurobank research, April.
- Blanchard O., (2006), "Adjustment within the Euro. The difficult case of Portugal", MIT Working Paper 06-04.
- Blanchard O. and F. Giavazzi, (2002), Current Account Deficits in the Euro Area: The End of the Feldstein-Horioka Puzzle?, *Brookings Papers on Economic Activity* 2, p.p. 147-209.
- Darvas, Z., (2013), Export and Unit Labour Cost Adjustment: Close Association in EU15- There Is No 'Spanish Paradox', But A 'Greek Paradox' Is Emerging, *Bruegel*, December, <http://www.bruegel.org/nc/blog/detail/article/1215-export-and-unit-labour-cost-adjustment-close-association-in-eu15>.
- Fagan, G. and V. Gaspar, (2005), Adjusting to the Euro Area: Some issues inspired by the Portuguese experience, mimeo, Banco de Portugal and ECB.
- Fagan, G. and V. Gaspar, (2007), Adjusting to the Euro Area, ECB Working Paper No 716.
- Hardouvelis, G., (2007), Macroeconomic Management and the post EMU Need for Structural Reforms in Greece, *Economy & Markets*, Issue 8, Vol. 2, Eurobank research, April.
- IMF, (2007), Greece: Selected Issues, Country Report 07/27, prepared by A. Gagales, M. Rossi and M.M. Badia, January.
- IMF, (2012), Greece: Request for Extended Arrangement Under the Extended Fund Facility, IMF Country Report No. 12/57, March.
- Malliaropoulos, D., (2010), How much did competitiveness of the Greek economy decline since EMU entry? In: *Economy and Markets*, Eurobank Research, July.